

Magdalena Dunaj

Możliwość uzyskiwania kwalifikacji cząstkowych przez osoby z niepełnosprawnościami

Analiza organizacji procesu walidacji
dla kwalifikacji rynkowych w Polsce
pod kątem kandydata/kandydatki
z niepełnosprawnościami

Warszawa 2023

Autorka:

dr Magdalena Dunaj

Konsultacja merytoryczna:

Agnieszka Grabowska, Agata Wiśniewska-Górczewska, Aldona Witkowska

Redakcja i korekta:

Jacek Łęgiewicz

Skład i łamanie:

Wojciech Maciejczyk

ISBN: 978-83-67385-35-0

Wydawca:

Instytut Badań Edukacyjnych

ul. Górczewska 8

01-180 Warszawa

tel. 22 241 71 00

www.ibe.edu.pl

© Copyright by: Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2023

Wzór cytowania:

Dunaj, M. (2023). *Możliwość uzyskiwania kwalifikacji cząstkowych przez osoby z niepełnosprawnościami. Analiza organizacji procesu walidacji dla kwalifikacji rynkowych w Polsce pod kątem kandydata/kandydatki z niepełnosprawnościami*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.

Ekspertyza przygotowana przez Spółdzielnię Socjalną FADO na zamówienie Instytutu Badań Edukacyjnych

Egzemplarz bezpłatny

Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach projektu: „Wspieranie funkcjonowania i doskonalenie ZSK na rzecz wykorzystania oferowanych w nim rozwiązań do realizacji celów strategii rozwoju kraju”.

Spis treści

Nota o autorce	5
1. Streszczenie	6
2. Wprowadzenie	7
3. Przegląd aktów prawnych dotyczących dostępności dla osób z niepełnosprawnościami ...	10
3.1. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych	10
3.2. Konstytucja RP	15
3.3. Ustawy o dostępności	16
3.4. Ustawa z dn. 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania	19
3.5. Podsumowanie	20
4. Charakterystyka wybranych rodzajów niepełnosprawności	21
4.1. Osoby z niepełnosprawnością słuchu	21
4.2. Osoby z niepełnosprawnością wzroku	24
4.3. Osoby z niepełnosprawnością ruchu	26
4.4. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną	28
4.5. Podsumowanie	31
5. Możliwe dostosowania	33
5.1. Planowanie walidacji	34
5.2. Propozycje dostosowań walidacji dla różnych rodzajów niepełnosprawności	40
5.3. Obsługa informacyjno-administracyjna osoby przystępującej do walidacji	42
5.4. Etapy i metody walidacji	45
5.5. System zapewniania jakości	63
5.6. Podsumowanie	65
6. Dobre praktyki zagraniczne dotyczące dostosowania walidacji do potrzeb osób z niepełnosprawnościami	66
6.1. Przewodnik metodologiczny	66
6.2. Aplikacja internetowa	69
7. Zakończenie	74

8. Bibliografia	77
8.1. Osoby z niepełnosprawnością	77
8.2. Osoby z niepełnosprawnością słuchu	77
8.3. Osoby z niepełnosprawnością wzroku	77
8.4. Osoby z niepełnosprawnością ruchu	78
8.5. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną	78
8.6. Prawo	78
8.7. Dostępność	79

Nota o autorce

Dr Magdalena Dunaj, antropolożka, adiunktka na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, wykładowczyni na kierunku filologia polskiego języka migowego, członkini zarządu Spółdzielni Socjalnej FADO specjalizującej się w audytach dostępności, trenerka treningu antydyskryminacyjnego, od 2009 roku związana z Polskim Związkiem Głuchych Oddział Łódzki jako doradczyni zawodowa i pośredniczka pracy, realizatorka międzynarodowych projektów poświęconych edukacji głuchych.

1. Streszczenie

Ekspertyza „Możliwość uzyskiwania kwalifikacji cząstkowych przez osoby z niepełnosprawnościami” poświęcona jest analizie zestawów efektów uczenia się, dotyczących wiedzy i umiejętności praktycznych, które posłużyły do sformułowania przykładowych dostosowań etapów walidacji dla osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi, wzroku, słuchu i ruchu. W ekspertyzie przedstawiono: obowiązujące w Polsce regulacje prawne związane z dostępnością oraz zakazem dyskryminacji i nierównego traktowania ze względu na niepełnosprawność, charakterystyki wybranych niepełnosprawności oraz przykładowe propozycje zapewnienia dostępności wraz z dobrymi praktykami w tym zakresie.

2. Wprowadzenie

W Polsce żyje 7 760,9 tys. osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi, wzroku, słuchu oraz ruchu¹. Jedną z wielu trudności, z jakimi mierzy się ta grupa osób, jest dostęp do edukacji i rynku pracy². Zintegrowany System Kwalifikacji (ZSK) wprowadzony w Polsce Ustawą z dn. 22 grudnia 2015 r. (dalej: Ustawa o ZSK) zapewnia nie tylko jakość nadawanych kwalifikacji, ale także możliwość uznawania efektów uczenia się uzyskanych w edukacji pozaformalnej i poprzez uczenie się nieformalne oraz możliwość etapowego gromadzenia osiągnięć i ich uznawania. Jest to szczególnie istotne w przypadku osób z niepełnosprawnościami. Ich ścieżki rozwoju zawodowego, nabywania umiejętności i wiedzy oraz zdobywania osiągnięć bywają rozmaite. Możliwości pracy pojawiają się w różnych okresach ich życia. Jest to związane nie tylko z wynikami indywidualnej rehabilitacji czy dostępem do urządzeń i technologii wspomagających, ale także z sytuacją na rynku pracy. Zatrudnienie osoby z niepełnosprawnością wymaga od pracodawcy przyjęcia odpowiedniej postawy, pokonania obaw i zdobycia doświadczenia w kontaktach z osobami z niepełnosprawnością. Dopiero z czasem dostrzeżony zostaje potencjał takiego pracownika i pojawiają się pomysły związane z jego dalszym rozwojem zawodowym. Aktywność zawodowa daje pracownikom z niepełnosprawnościami możliwość znalezienia własnej, dostosowanej do potrzeb i możliwości drogi zawodowej. Zintegrowany System Kwalifikacji proponuje rozwiązania dotyczące potwierdzania kompetencji, które są korzystne również dla osób z niepełnosprawnościami.

Kwalifikacje rynkowe są szczególnie istotne z perspektywy osób z niepełnosprawnościami, ponieważ można je zdobyć bez konieczności nauki w szkole lub na uczelni, tj. bez uczestnictwa w formalnym procesie nauczania. Kwalifikacje rynkowe są potwierdzeniem nabytych umiejętności wymaganych dla danej kwalifikacji niezależnie od sposobu uczenia się. W szybko zmieniających się warunkach gospodarczych trwa proces opisywania i włączania do ZSK coraz to nowych kwalifikacji, które są bezpośrednio powiązane z potrzebami rynku pracy w Polsce. Przykładem może być przygotowywany w trakcie opracowywania niniejszej ekspertyzy opis kwalifikacji „Lektor polskiego języka migowego”. Wraz z rozpoznaniem polskiego języka migowego jako pełnoprawnego języka społeczności osób głuchych pojawiło się zapotrzebowanie na nauczycieli tego języka. Na początku najważniejsza była biegłość w posługiwaniu się polskim językiem migowym. Głusi lektorzy, znający polski język migowy od

¹ Dane na podstawie GUS, *Stan zdrowia ludności Polski w 2014 r.*

² Najwyższa Izba Kontroli (2022). Informacja o wynikach kontroli: *Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych przez powiatowe urzędy pracy.* <https://www.nik.gov.pl/plik/id,25417,vp,28178.pdf> (dostęp: 12.06.2022).

urodzenia, w praktyce, w salach szkoleniowych uczyli się tego, jak prowadzić zajęcia. Świetnie znali język migowy, ale nie zawsze dobrze posługiwali się językiem polskim. To utrudniało im samodzielne zdobywanie wiedzy związanej z glottodydaktyką. Wraz ze wzrostem popularności polskiego języka migowego zapotrzebowanie na kursy zwiększało się. Zwiększało się też zapotrzebowanie na lektorów polskiego języka migowego. Dlatego zapoczątkowano prace nad opisem odpowiedniej kwalifikacji rynkowej. Dzięki niej stworzona zostaje możliwość formalnego potwierdzenia wiedzy i umiejętności przez tę grupę osób z niepełnosprawnością słuchu, której aktywność zawodowa dotąd nie była wystandaryzowana.

Dlaczego istotne jest, by kwalifikacje rynkowe i walidacja były dostępne dla osób z niepełnosprawnościami? Na to pytanie można udzielić kilku odpowiedzi. Po pierwsze, warto pamiętać o tym, że Zintegrowany System Kwalifikacji jest rozwiązaniem, które ustawodawca zaproponował wszystkim swoim obywatelom. Ustawa o ZSK stanowi element polskiego porządku prawnego. Zgodnie z art. 32 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej:

Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.

Istnieje zatem konstytucyjny obowiązek równego traktowania wszystkich obywateli naszego kraju. W odniesieniu do ZSK oznacza to **zapewnienie realnej możliwości** potwierdzenia uzyskanych efektów uczenia się także osobom z niepełnosprawnościami.

Po drugie, o dostępności należy myśleć nie tylko w kontekście osób z prawnie³ poświadczoną niepełnosprawnością. Jako ludzie różnimy się między sobą. Jako ludzie zmieniamy się w ciągu naszego życia. Zdarzają się nam okresy obniżonej sprawności spowodowanej urazami, wiekiem, ciążą, koniecznością opieki nad osobami zależnymi czy zwykłym sezonowym obniżeniem nastroju. Dostępność to idea, która mówi o tym, że warto zwracać uwagę na otoczenie, w którym żyjemy, właśnie z perspektywy różnych grup użytkowników. Dostępność nie dotyczy tylko osób z niepełnosprawnością. Dostępność jest dla wszystkich.

Po trzecie wreszcie, trzeba postawić pytanie o naszą własną postawę wobec niepełnosprawności. Czym dla nas jest niepełnosprawność? Czy traktujemy ją jako osobistą sprawę osoby, która funkcjonuje inaczej niż my? A może to my, społeczeństwo, tworzymy niepełnosprawność? Osoba niewidoma nie może wprawdzie napisać testu metodą papier-ołówek, ale może ten

³ Kwestie prawnego poświadczania niepełnosprawności w Polsce reguluje Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. 1997, nr 123, poz. 776). Posiadanie formalnego orzeczenia o niepełnosprawności jest warunkiem korzystania ze świadczeń opisanych m.in. w tej ustawie. W kontekście dostępności ważniejsze są jednak realnie doświadczane przez różne osoby bariery uniemożliwiające udział w życiu społecznym na równi z innymi osobami.

sam test wykonać za pomocą komputera i odpowiednich aplikacji. Czy naprawdę chodzi o to, żebyśmy wszyscy wykonywali określone czynności dokładnie w ten sam sposób? Otwarcie się na niepełnosprawność to otwarcie się na różne możliwości funkcjonowania w życiu społecznym. Różne nie znaczy lepsze czy gorsze. Różne to po prostu inne. Inne niż to, do czego jesteśmy przyzwyczajeni.

Celem tej ekspertyzy jest identyfikacja takich sposobów zaprojektowania walidacji kwalifikacji rynkowych, które umożliwiają pełne uczestnictwo osób z niepełnosprawnością intelektualną, wzroku, słuchu i ruchu. Ponieważ kwestia dostępności jest nierozdzielnie związana z wiedzą o niepełnosprawności oraz postawami osób pełnosprawnych wobec osób z niepełnosprawnościami, zadaniem, które ma spełnić ekspertyza, jest także przedstawienie argumentów, które pomogą zdecydować o podjęciu wysiłku dostosowania walidacji kwalifikacji rynkowych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

Adresatami ekspertyzy są osoby, które zajmują się lub będą się zajmowały opracowywaniem kwalifikacji rynkowych, oraz osoby, które zajmują się walidacją tych kwalifikacji. Ekspertyza w szczególności przeznaczona jest dla pracowników instytucji certyfikujących. Zgodnie z Ustawą o ZSK instytucje certyfikujące to podmioty, które uzyskały uprawnienia do certyfikowania. Instytucje certyfikujące są odpowiedzialne za prawidłowy sposób przeprowadzania walidacji efektów uczenia się nawet wtedy, gdy zlecają one to zadanie innemu podmiotowi. W praktyce zatem to instytucje certyfikujące w największym stopniu będą zaangażowane w zapewnianie dostępności walidacji osobom z niepełnosprawnościami.

3. Przegląd aktów prawnych dotyczących dostępności dla osób z niepełnosprawnościami

Akty prawne dotyczące dostępności dla osób z niepełnosprawnościami można podzielić na dwa rodzaje:

- akty prawne zakazujące dyskryminacji i nierównego traktowania osób z niepełnosprawnościami – należą do nich Konstytucja RP oraz Ustawa z dn. 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania;
- akty prawne zobowiązujące do zapewniania dostępności dla osób z niepełnosprawnościami – należą do nich Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami oraz Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych.

Na oddzielną uwagę zasługuje Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych. Jej celem jest popieranie, ochrona i zapewnienie pełnego i równego korzystania z praw człowieka i podstawowych wolności przez osoby z niepełnosprawnościami. Konwencja jako pierwszy międzynarodowy akt prawny o zasięgu światowym w sposób całościowy odnosi się do sytuacji osób z niepełnosprawnościami w obszarze praw i wolności człowieka. Dlatego przegląd aktów prawnych dotyczących dostępności dla osób z niepełnosprawnościami należy rozpocząć właśnie od Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych.

3.1. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych

Konwencja jest dokumentem Organizacji Narodów Zjednoczonych. Zaakceptowana została przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 13 grudnia 2006 r. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej ratyfikował Konwencję w dniu 6 września 2012 r. Celem Konwencji jest zapewnienie osobom z dysfunkcjami równego dostępu do życia publicznego oraz korzystania na takich samych zasadach z przysługujących im praw i wolności obywatelskich. Konwencja nakłada na Państwa-Strony obowiązek przestrzegania zasady niedyskryminacji niepełnosprawnych.

Konwencja jest aktem normatywnym wywołującym skutki prawne. Oznacza to, że stanowi ona element polskiego porządku prawnego. Konwencja nakłada na Rzeczpospolitą Polską obowiązek wdrożenia założeń w niej zawartych. W praktyce oznacza to, że wszelkie skargi osób indywidualnych należy rozpatrywać właśnie w odniesieniu do Konwencji.

Konwencja jest jedynym w polskim porządku prawnym dokumentem, który w sposób usystematyzowany odnosi się do praw osób z niepełnosprawnościami we wszystkich obszarach życia społecznego. Zapisy Konwencji stanowią podstawę nowelizacji szczegółowych przepisów prawa polskiego.

Konwencja jest najważniejszym aktem prawnym wskazującym obszary problemowe i rozwiązania w zakresie dostosowywania usług i infrastruktury dla osób z niepełnosprawnościami.

3.1.1. Podstawowe definicje

W artykule 2 Konwencji zawarte zostały definicje, w których opisano podstawowe założenia przyjęte w dokumencie. W szczególności określone zostały następujące pojęcia: komunikacja, język, dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność, racjonalne usprawnienie oraz uniwersalne projektowanie. Poniżej przytoczone zostaną poszczególne definicje wraz z komentarzem wyjaśniającym ich praktyczne znaczenie.

„Komunikacja” obejmuje języki, wyświetlanie tekstu, alfabet Braille’a, komunikację przez dotyk, dużą czcionkę, dostępne multimedia, jak i sposoby, środki i formy komunikowania się na piśmie, przy pomocy słuchu, języka uproszczonego, lektora oraz formy wspomagające (augmentatywne) i alternatywne, w tym dostępną technologię informacyjno-komunikacyjną.

Przytoczona definicja ujmuje pojęcie komunikacji bardzo szeroko. W praktyce oznacza to, że akt komunikacji, tzn. wymiana informacji między uczestnikami komunikacji (np. instytucją certyfikującą a kandydatem/kandydatką do przystąpienia do walidacji) może przybrać każdą z wymienionych w definicji form. Dla przebiegu walidacji, która w swojej istocie opiera się na przekazywaniu informacji, ta definicja ma znaczenie fundamentalne. Zgodnie z zasadami Konwencji, projektując dowolny etap walidacji, np. wybierając metodę walidacji w postaci wywiadu swobodnego, należy zakładać, że komunikacja podczas wywiadu będzie mogła przybrać jedną z wymienionych w definicji form, tzn.: w wybranym przez kandydata języku (np. języku migowym), na piśmie lub za pomocą środków wspierających, np. w alfabecie Lorma. Definicja komunikacji zawarta w Konwencji pomaga oddzielić formę od treści komunikacji. Dla przebiegu walidacji istotne będzie określenie, w jakim stopniu użycie danej formy komunikacji (np. pismo języka polskiego) jest konieczne, aby przeprowadzić weryfikację, a w jakim może ona zostać zastąpiona inną formą.

„Język” obejmuje język mówiony i język migowy oraz inne formy przekazu niewerbalnego.

Przytoczona definicja wskazuje przede wszystkim na fakt istnienia języków realizowanych w modalności słuchowo-mówionej oraz języków realizowanych w modalności wizualno-przestrzennej. Należy zatem przyjąć, że zarówno języki mówione, jak i migowe stanowią właściwe narzędzia do wyrażania i odbierania wszystkich treści. W przypadku języków migowych potencjalny problem w komunikacji dotyczy raczej kompetencji tłumacza niż możliwości tkwiących w języku. Dodatkowo w definicji pojawia się wzmianka o innych formach przekazu niewerbalnego, czyli rozmaitych alternatywnych i wspomagających metodach komunikacji, jak np. alfabet Lorma używany przez osoby głuchoniewidome lub program Makaton wspierający komunikację osób mających trudność z porozumiewaniem się i uczeniem. Każda z tych metod traktowana jest jako równorzędny sposób komunikowania się.

„Dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność” oznacza jakiegokolwiek różnicowanie, wykluczanie lub ograniczanie ze względu na niepełnosprawności, którego celem lub skutkiem jest naruszenie lub zniweczenie uznania, korzystania z lub wykonywania wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie polityki, gospodarki, społecznej, kulturalnej, obywatelskiej lub w jakiegokolwiek innej, na zasadzie równości z innymi osobami. Obejmuje wszelkie przejawy dyskryminacji, w tym odmowę racjonalnego usprawnienia.

W przytoczonej definicji na szczególną uwagę zasługują trzy kwestie.

Po pierwsze, dyskryminacja nie musi mieć charakteru celowego, zamierzonego działania. Można dyskryminować nieświadomie. Jak w takim razie przestrzegać zasady niedyskryminacji? Aktem dyskryminacji nie musi towarzyszyć negatywne nastawienie do osoby dyskryminowanej. Definicja służyć ma przede wszystkim pokazaniu, na czym polega istota dyskryminacji. Podstawową cechą dyskryminacji jest to, że ona istnieje, że się dokonuje, że jest doświadczana przez osoby z niepełnosprawnością. Zasada niedyskryminacji oznacza zatem aktywne zabieganie o to, żeby dyskryminacji nie było. Nie wystarczy tu pozytywne nastawienie do osób z niepełnosprawnością. Aby zapobiegać dyskryminacji, potrzebna jest wiedza dotycząca tego, na czym polega naruszanie lub uniemożliwienie uznania, korzystania z lub wykonywania wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności. Aby zapobiegać dyskryminacji, należy uznać punkt widzenia osoby z niepełnosprawnością, zwłaszcza jeśli artykułuje ona brak dostępu do budynków, przestrzeni, transportu lub usług.

Po drugie, dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność oznacza, że mówimy tu o sytuacji, która wiąże się z utratą sprawności lub nieprawidłowościami w budowie czy funkcjonowaniu

organizmu pod względem psychologicznym, psychofizycznym lub anatomicznym. Utrata i nieprawidłowości mogą mieć charakter stały i nie są zależne od woli osoby, która ich doświadcza. Definicja dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność przypomina o konieczności przyglądania się własnym schematom poznawczym dotyczącym funkcjonowania człowieka. Żeby nie dyskryminować, należy przyjąć założenie, że są osoby, które funkcjonują w sposób nietypowy, inny niż wynikałoby to z narzucającego się nam schematu poznawczego. Zasada niedyskryminacji nakłada na nas obowiązek zapoznania się z nietypowymi sposobami funkcjonowania po to, żeby nie ograniczały nas nazbyt wąskie schematy poznawcze.

Po trzecie, dyskryminacja może mieć charakter bierny. Zaniechanie lub odmowa działań może być dyskryminacją. Zasada niedyskryminacji oznacza zatem aktywną postawę, gotowość do modyfikowania sposobów działania, do przeobrażania otoczenia fizycznego, do podejmowania wysiłku i ponoszenia kosztów z tym związanych. Nie można realizować zasady niedyskryminacji poprzez unikanie lub niedostrzeganie problemu.

„Racjonalne usprawienie” oznacza konieczne i odpowiednie zmiany i dostosowania, nienakładające nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami.

Definicja racjonalnego usprawienia odnosi się do działań, które należy podjąć, żeby zapobiegać dyskryminacji osób z niepełnosprawnościami. W definicji zwrócono szczególną uwagę na doprecyzowanie znaczenia tego, co należy uznawać za „racjonalne” usprawienie, czyli takie, którego można się w sposób uzasadniony domagać. Po pierwsze, usprawienie takie musi być konieczne. Oznacza to, że bez takiego usprawienia osoba z niepełnosprawnością nie ma rzeczywistego dostępu do przestrzeni czy usług. Po drugie, racjonalne dostosowanie musi być odpowiednie. Oznacza to, że dostosowanie jest przeprowadzone w odpowiedzi na konkretne, zidentyfikowane bariery i faktycznie likwiduje ograniczenia. Po trzecie wreszcie, racjonalność oznacza, że proces dostosowania nie może nakładać na daną instytucję nadmiernych i nieproporcjonalnych obciążeń. Nie należy jednak rozumieć tej ostatniej kwestii jako usprawiedliwienia dla niepodejmowania działań. Chodzi tu raczej o poszukiwanie takich rozwiązań, których wdrożenie jest możliwe. W definicji racjonalnego usprawienia kryje się założenie, że zakres dostosowań na ogół mieści się na skali od minimum do maksimum. Od naszych możliwości zależy, jak szeroko jesteśmy w stanie wdrożyć dane usprawienie. Zakłada się przy tym, że zakres minimum jest na ogół osiągalny dla wszystkich.

„Uniwersalne projektowanie” oznacza projektowanie produktów, środowiska, programów i usług w taki sposób, by były użyteczne dla wszystkich, w możliwie największym stopniu, bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznego projektowania. „Uniwersalne projektowanie” nie wyklucza pomocy technicznych dla szczególnych grup osób niepełnosprawnych, jeżeli są one potrzebne.

Definicja uniwersalnego projektowania zwraca uwagę na konieczność myślenia o projektowaniu przede wszystkim w kategoriach użytkowników. W centrum idei uniwersalnego projektowania stoi założenie, że bardziej opłacalne jest planowanie procesu, usługi czy produktu z myślą o wielu różnych potencjalnych użytkownikach niż późniejsze jego adaptowanie. Zasada uniwersalnego projektowania ma zastosowanie szczególnie tam, gdzie dopiero zaczynamy prace nad danym procesem, usługą czy produktem.

3.1.2. Artykuł 9 Dostępność

Artykuł 9 Konwencji został w całości poświęcony zagadnieniom dostępności. Artykuł ten zobowiązuje Państwa-Strony do podejmowania działań, których celem jest rozpoznanie i usuwanie przeszkód i barier w dostępie do:

- środowiska fizycznego;
- środków transportu;
- informacji i komunikacji, w tym technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych;
- innych urządzeń i usług, powszechnie dostępnych lub powszechnie zapewnianych.

Dostęp powinien być zapewniony zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich.

W artykule 9 Konwencji w sposób szczegółowy zwraca się uwagę na rozpoznanie i usuwanie barier w dostępie do:

- budynków, dróg, transportu, innych urządzeń zewnętrznych i wewnętrznych (np. biletomat, paczkomat, bankomat, winda);
- szkół, mieszkań, miejsc pracy, instytucji zapewniających opiekę zdrowotną;
- usług elektronicznych;
- służb ratowniczych;
- informacji;
- komunikacji.

Wśród szczegółowych rozwiązań zapewniających dostęp do ww. usług i miejsc w artykule 9 Konwencji znalazły się zalecenia dotyczące m.in.:

- opracowywania i wdrażania minimalnych standardów i wytycznych w zakresie dostępności;

- przeprowadzania szkoleń na temat kwestii dostępności dla osób z niepełnosprawnościami;
- zapewnienia w ogólnodostępnych budynkach i obiektach oznakowania w alfabecie Braille'a oraz w formach łatwych do czytania i zrozumienia;
- zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami różnych form pomocy i pośrednictwa ze strony innych osób lub zwierząt (pies asystujący, lektor, tłumacz języka migowego) w celu zapewnienia dostępności;
- stosowania rozmaitych form wsparcia osób z niepełnosprawnościami, aby zapewnić im dostęp do informacji.

3.1.3. Artykuł 24 Edukacja

Artykuł 24 pkt 5 nakłada na Państwa-Strony obowiązek zapewnienia osobom z niepełnosprawnością dostępu m.in. do szkolenia zawodowego, kształcenia dorosłych i możliwości uczenia się przez całe życie, bez dyskryminacji i na zasadzie równości z innymi osobami. W tym celu Państwa-Strony mają zagwarantować, że dla osób z niepełnosprawnościami zapewnione będą racjonalne usprawnienia.

3.1.4. Artykuł 27 Praca i zatrudnienie

Artykuł 27 nakłada na Państwa-Strony obowiązek ochrony i popierania prawa do pracy osób z niepełnosprawnościami poprzez m.in. wspieranie w rozwoju zawodowym osób z niepełnosprawnościami oraz umożliwienie im skutecznego dostępu do usług szkolenia zawodowego i kształcenia ustawicznego.

3.2. Konstytucja RP

Artykuł 32 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, że:

1. **Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.**
2. **Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny.**

Przytoczony artykuł wprowadza zasady równości i niedyskryminacji. Konstytucjoniści zwracają uwagę, że dyskryminacja może mieć charakter bezpośredni (gdy wynika wprost z przepisów prawa lub aktów jego stosowania) lub pośredni (gdy prawo wprost nie przewiduje nieuzasadnionego i kwalifikowanego zróżnicowania, jednak nie zapobiega powstaniu sytuacji faktycznej, w której takie zróżnicowanie występuje).

Wskazane w art. 32 ust. 2 obszary, w których dyskryminacja jest zakazana, są wymienione jako przykłady. Dyskryminacja jest niedopuszczalna także we wszystkich innych obszarach życia społecznego.

Artykuł 32 ust. 2 nie precyzuje cech, ze względu na które zakazana jest dyskryminacja (formuła „z jakiegokolwiek przyczyny”). W komentarzu do Konstytucji RP przesłanki dyskryminacji scharakteryzowane są w sposób następujący:

Dyskryminacja polega na nieuzasadnionym różnicowaniu osób w oparciu o ich obiektywne cechy (TK – P 14/10). Cechami takimi mogą być m.in.: płeć, wiek, pochodzenie społeczne czy preferencje seksualne. Stanowi ona przejaw kwalifikowanej nierówności, gdyż godzi w wartości konstytucyjnie chronione. Dyskryminacja może dotyczyć też cech, które nie mają obiektywnego charakteru, ale są chronione przez prawo. Przykładowo, zakazana jest dyskryminacja ze względu na poglądy⁴.

3.3. Ustawy o dostępności

Ustawy o dostępności stanowią implementację prawa unijnego: Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/2102 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie dostępności stron internetowych i mobilnych aplikacji organów sektora publicznego⁵ oraz Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/882 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wymogów dostępności produktów i usług⁶.

Mianem ustaw o dostępności określa się dwie ustawy:

- Ustawę z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (dalej: Ustawa o dostępności), która określa środki służące zapewnieniu dostępności, a także obowiązki podmiotów publicznych w zakresie zapewnienia dostępności;
- Ustawę z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (dalej: Ustawa o dostępności cyfrowej), która określa m.in. wymagania dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych oraz postępowanie w sprawie zapewnienia dostępności cyfrowej strony internetowej, aplikacji mobilnej lub ich elementów.

⁴ Tuleja P. (2021). W: Czarny P., Florczak-Wątor M., Naleziński B., Radziejewicz P., Tuleja P., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* (wyd. 2, art. 32). LEX/el. https://sip.lex.pl/?_ga=2.106655363.1089731151.1653045792-2116589013.1653045792#/commentary/587806626 (dostęp: 20.05.2022).

⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016L2102&from=PL> (dostęp: 12.06.2022).

⁶ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019L0882&from=PL> (dostęp: 12.06.2022).

3.3.1. Zakres obowiązywania

Ustawa o dostępności nakłada obowiązek zapewnienia dostępności (w zakresie przewidzianym w ustawie) na podmioty publiczne, tzn.:

- jednostki sektora finansów publicznych (wymienione w art. 9 Ustawy o finansach publicznych);
- inne osoby prawne utworzone w celu zaspokajania potrzeb o charakterze powszechnym, pod warunkiem, że jednostki sektora finansów publicznych finansują je w ponad 50% albo posiadają w nich ponad połowę udziałów lub akcji, albo sprawują nadzór nad organem zarządzającym, albo mają prawo do powoływania ponad połowy składu ich organu nadzorczego lub zarządzającego.

Przedsiębiorstwa i organizacje pozarządowe mają obowiązek dążenia do zapewnienia dostępności w prowadzonej przez siebie działalności.

3.3.2. Obowiązek zapewnienia dostępności

Artykuł 4 Ustawy o dostępności nakłada na podmioty publiczne obowiązek zapewnienia dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami. Obowiązek ten realizowany jest poprzez stosowanie uniwersalnego projektowania oraz racjonalnych usprawnień. Dodatkowo podmiot publiczny ma obowiązek podejmować działania prowadzące do uwzględnienia potrzeb m.in. osób z niepełnosprawnościami w planowanej i prowadzonej działalności. Obowiązkiem wynikającym z art. 4 jest także usuwanie barier i zapobieganie ich powstawaniu.

W przypadku zlecenia lub powierzenia, na podstawie umowy, zadań publicznych finansowanych z udziałem środków publicznych, art. 4 nakłada obowiązek określenia w treści umowy warunków służących zapewnieniu dostępności.

3.3.3. Standard minimum

Artykuł 6 Ustawy o dostępności zawiera minimalne wymagania służące zapewnieniu dostępności w podziale na trzy jej obszary: architektoniczna, cyfrowa, informacyjno-komunikacyjna.

W zakresie dostępności architektonicznej minimalne wymagania obejmują:

- zapewnienie wolnych od barier poziomych i pionowych przestrzeni komunikacyjnych budynków;
- instalację urządzeń lub zastosowanie środków technicznych i rozwiązań architektonicznych w budynku, które umożliwiają dostęp do wszystkich pomieszczeń, z wyłączeniem pomieszczeń technicznych;

- zapewnienie informacji na temat rozkładu pomieszczeń w budynku, co najmniej w sposób wizualny i dotykowy lub głosowy;
- zapewnienie wstępu do budynku osobie korzystającej z psa asystującego, o którym mowa w art. 2 pkt 11 ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2019 r. poz. 1172 i 1495);
- zapewnienie osobom ze szczególnymi potrzebami możliwości ewakuacji lub ich uratowania w inny sposób.

W zakresie dostępności cyfrowej minimalne wymagania obejmują zestaw 49 szczegółowych kryteriów dostępności w odniesieniu do czterech zasad:

- postrzegalność odnosi się do umożliwienia odbioru strony internetowej przez użytkownika za pomocą zmysłu słuchu, wzroku lub dotyku;
- zrozumiałość odnosi się do umożliwienia użytkownikowi strony internetowej zrozumienia treści i sposobu ich prezentacji;
- funkcjonalność związana jest z umożliwieniem użytkownikowi skorzystania ze wszystkich oferowanych przez stronę funkcji;
- kompatybilność wiąże się z umożliwieniem stronie internetowej współpracy z jak największą liczbą programów, w tym z narzędziami i programami wspomagającymi osoby niepełnosprawne.

W zakresie dostępności informacyjno-komunikacyjnej minimalne wymagania obejmują:

- obsługę z wykorzystaniem środków wspierających komunikowanie się, o których mowa w art. 3 pkt 5 Ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (Dz.U. z 2017 r. poz. 1824), lub przez wykorzystanie zdalnego dostępu online do usługi tłumacza przez strony internetowe i aplikacje;
- instalację urządzeń lub innych środków technicznych do obsługi osób słabosłyszących, w szczególności pętli indukcyjnych, systemów FM lub urządzeń opartych o inne technologie, których celem jest wspomaganie słyszenia;
- zapewnienie na stronie internetowej danego podmiotu informacji o zakresie jego działalności – w postaci elektronicznego pliku zawierającego tekst odczytywalny maszynowo, nagrania treści w polskim języku migowym oraz informacji w tekście łatwym do czytania;
- zapewnienie, na wniosek osoby ze szczególnymi potrzebami, komunikacji z podmiotem publicznym w formie określonej w tym wniosku.

W art. 7 Ustawa o dostępności odnosi się do sytuacji, w których niemożliwe jest spełnienie warunku minimalnych wymagań opisanych powyżej. W takim przypadku ustawa ta przewiduje zastosowanie tzw. dostępu alternatywnego, który polega na:

- zapewnieniu osobie ze szczególnymi potrzebami wsparcia innej osoby;
- zapewnieniu wsparcia technicznego osobie ze szczególnymi potrzebami, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technologii;
- wprowadzeniu takiej organizacji podmiotu publicznego, która umożliwi realizację potrzeb osób ze szczególnymi potrzebami, w niezbędnym zakresie dla tych osób;
- zapewnieniu alternatywnego dostępu do strony internetowej lub jej elementu, który polega w szczególności na zapewnieniu kontaktu telefonicznego, korespondencyjnego, za pomocą środków komunikacji elektronicznej, przy pomocy tłumacza języka migowego lub tłumacza-przewodnika.

3.4. Ustawa z dn. 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania

Ustawa określa obszary i sposoby przeciwdziałania naruszeniom zasady równego traktowania.

Ustawa zawiera zamknięty katalog przesłanek uznanych za chronione – są to: płeć, rasa, pochodzenie etniczne, narodowość, religia, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek i orientacja seksualna.

Ustawa wprowadza definicję dyskryminacji bezpośredniej i pośredniej, a także nierównego traktowania.

W odniesieniu do przesłanki niepełnosprawności w art. 8 Ustawy zakazuje się nierównego traktowania osób fizycznych w zakresie m.in.:

- podejmowania kształcenia zawodowego, w tym doksztalcania, doskonalenia, przekwalifikowania zawodowego oraz praktyk zawodowych;
- dostępu i warunków korzystania z instrumentów rynku pracy i usług rynku pracy określonych w Ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, oferowanych przez instytucje rynku pracy, oraz z instrumentów rynku pracy i usług rynku pracy oferowanych przez inne podmioty działające na rzecz zatrudnienia, rozwoju zasobów ludzkich i przeciwdziałania bezrobociu.

Ustawa przyznaje prawo do odszkodowania każdej osobie, wobec której zasada równego traktowania została naruszona. W takim przypadku osoba pokrzywdzona musi jedynie uprawdopodobnić fakt naruszenia zasady równego traktowania. Ciężar dowodzenia, że nie doszło do naruszenia zasady równego traktowania, spoczywa na tym, kto został oskarżony. Jest to odmienne od ogólnej regulacji dotyczącej ciężaru dowodu (art. 6 Kodeksu cywilnego), który spoczywa na pozywającym.

3.5. Podsumowanie

W Uzasadnieniu do projektu ustawy o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji podkreśla się, że polskie akty prawne wpisują się w szerszy kontekst zachodzących w Europie zmian w zakresie systemów kwalifikacji. Ustawa o ZSK jest zatem jednym z wielu aktów prawnych, który realizuje cele Unii Europejskiej. Jednym z tych celów jest zwalczanie wykluczenia społecznego i dyskryminacji. Należy pamiętać, że realizacja jednego celu Unii Europejskiej powinna przebiegać w taki sposób, żeby nie utrudniać realizacji innego. Chociaż w Ustawie o ZSK nie ma zawartych bezpośrednio informacji odnoszących się do dostępności, pośrednio można jednak rozumieć, że zasada zapewniania dostępności obowiązuje także w kontekście ZSK.

4. Charakterystyka wybranych rodzajów niepełnosprawności

W artykule 1 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych zamieszczona została definicja osób niepełnosprawnych.

Do osób niepełnosprawnych zalicza się te osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami.

Przytoczona definicja wskazuje na dwa czynniki, które mogą utrudniać osobom z niepełnosprawnościami udział w życiu społecznym. Są to długotrwale naruszoną sprawność i bariery. Naruszoną sprawność oznacza, że funkcjonowanie danej osoby nie mieści się w pewnych przyjętych społecznie i kulturowo normach. Osoba taka może inaczej się poruszać, inaczej pozyskiwać informacje, inaczej się komunikować.

Ogólnie, często nieświadomie, przyjmowane normy społeczne czy kulturowe mają zasadniczy wpływ na organizację życia społecznego. Dotyczy to sposobu kształtowania środowiska fizycznego (budowle, przedmioty, drogi, transport itd.), sposobu przekazywania informacji (np. przez radio) czy sposobu komunikacji (np. w języku polskim). Przyjmowane w ten sposób normy nie są *naturalne, niezmiennie, prawdziwe, najlepsze*. Są po prostu wynikiem umowy społecznej, przyjętym społecznie w danym czasie i w danym miejscu ustaleniem.

Pełny i skuteczny udział w życiu społecznym na zasadzie równości z innymi osobami okazuje się utrudniony w sytuacji, w której oparta na pewnej normie organizacja życia społecznego nie uwzględnia danego sposobu funkcjonowania. Ujawniają się wtedy bariery, czyli takie sposoby organizacji życia społecznego, które nie są optymalne dla wszystkich jego uczestników.

4.1. Osoby z niepełnosprawnością słuchu

Funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością słuchu zależy m.in. od rodzaju i stopnia uszkodzenia słuchu, a także od momentu życia, w którym nastąpiło uszkodzenie słuchu i od efektów rehabilitacji.

Niedosłuch o charakterze przewodzeniowym powoduje utrudnienia przepływu sygnału akustycznego przez przewód słuchowy, co prowadzi do ograniczenia wrażliwości słuchowej.

Ten typ niedosłuchu powoduje najczęściej ograniczenia w percepcji mowy i dźwięków wytwarzanych przez objekty lub osoby znajdujące się w pewnej odległości od uszkodzonego ucha. Osoby z niedosłuchem tego typu na ogół sprawnie słyszą z bliska oraz mają kontrolę nad własnym głosem. Ten rodzaj niedosłuchu zwykle nie powoduje poważnych zaburzeń mowy.

Niedosłuch o charakterze odbiorczym związany jest ze zniszczeniem lub uszkodzeniem komórek czuciowych w ślimaku. Ponieważ komórki te są odpowiedzialne za przetwarzanie sygnału akustycznego na impuls nerwowy i wysyłanie go do mózgu, niedosłuch odbiorczy wiąże się z ograniczeniem zdolności słyszenia.

Niedosłuch odbiorczy lub mieszany (odbiorczo-przewodzeniowy) wiąże się także z ograniczeniami zdolności mówienia, a nawet brakiem znajomości języka fonicznego. W tym ostatnim przypadku osoby z uszkodzonym słuchem mogą posługiwać się polskim językiem migowym. Należy jednak pamiętać, że posiadają one różne poziomy opanowania tego języka. W skrajnych przypadkach możemy mieć do czynienia z osobami doświadczającymi syndromu deprywacji językowej, czyli zespołu takich objawów, jak obniżenie zdolności komunikacyjnych i poznawczych czy występowanie trudności w regulacji emocji oraz funkcjonowaniu społecznym.

Centralne uszkodzenie słuchu, czyli centralne zaburzenia przetwarzania słuchowego to zaburzenia funkcjonowania neuronów drogi słuchowej od jądra ślimakowego do kory słuchowej.

Centralne zaburzenia przetwarzania słuchowego występują, jeśli co najmniej jedna z następujących wyższych funkcji słuchowych jest zaburzona: prawidłowe różnicowanie dźwięków, lokalizacja źródła dźwięku, rozpoznawanie wzorców dźwiękowych, analiza czasowych aspektów sygnału dźwiękowego, umiejętność rozumienia mowy zniekształconej, rozumienie mowy w hałasie. Ten typ uszkodzenia może występować przy sprawnie funkcjonującym aparacie słuchu.

Tabela 1. Czynności, które mogą sprawiać trudność osobom z niepełnosprawnością słuchu

Grupy czynności	Przykładowe czynności
Czynności wymagające dużego lub wymuszonego tempa	Rozwiązywanie testu w określonym czasie
Czynności wymagające komunikacji słownej	Prowadzenie prezentacji, wykładu, lekcji, opowiadanie, rozmawianie, rozmawianie przez telefon, zadawanie pytań, udzielanie odpowiedzi, komunikowanie się w języku polskim
Czynności wymagające wysokiego poziomu koncentracji	Rozwiązywanie testu, czytanie ze zrozumieniem, obsługiwane programu komputerowego, koncentracja na szczegółach, skupianie się przez dłuższy czas na zadaniu, kończenie rozpoczętych prac, umiejętność organizacji swojej pracy, nieuleganie łatwo rozproszeniu pod wpływem nawet słabych bodźców
Czynności związane z kreatywnym myśleniem	Tworzenie nowych rozwiązań, tworzenie nowych pomysłów, abstrahowanie, metaforyzowanie, kojarzenie, dostrzeganie analogii, transformowanie
Czynności związane z analizą dużej ilości informacji	Szukanie informacji na stronie internetowej
Czynności wymagające sprawności zmysłu słuchu	Słuchanie, rozumienie mowy w rozmowie „jeden na jeden”, rozumienie mowy w hałasie, rozumienie mowy podczas dyskusji, rozumienie cichej mowy, rozumienie komunikatów dźwiękowych (np. na dworcu), reagowanie na sygnały dźwiękowe (np. alarmowe)

Najczęściej można spotkać się z podziałem na osoby słabosłyszące i głuche. Podział ten wiąże się przede wszystkim ze sposobem komunikacji. Osoby słabosłyszące to najczęściej te, które komunikują się w języku fonicznym, natomiast osoby głuche to te, które komunikują się w języku migowym. Ponieważ wymienione sposoby komunikacji wymagają posługiwania się innymi zmysłami, osoby słabosłyszące i osoby głuche mierzą się z różnymi wyzwaniami w życiu codziennym.

Osoby słabosłyszące, nawet te, których mowa jest w pełni zrozumiała dla otoczenia, doświadczają trudności w usłyszeniu i zrozumieniu mowy innych ludzi. Muszą cały czas skupiać się na słuchaniu. Niejednokrotnie zmuszone są kilkakrotnie dopytywać o to, czego nie usłyszały. Często udają, że rozumieją, co mówią inni. Żyją w ciągłej koncentracji i napięciu. W konsekwencji często czują się zmęczone, skrępowane, sfrustrowane i wycofują się. Ma to negatywny wpływ na ich samopoczucie oraz samoocenę.

Potrzeby osób słabosłyszących to m.in.:

- zapewnienie optymalnych warunków akustycznych sprzyjających słyszeniu,
- cierpliwość ze strony współrozmówców,

- możliwość zdobywania informacji za pośrednictwem tekstu pisanego.

Osoby głuche często nie komunikują się za pomocą mowy. Niektóre osoby głuche potrafią mówić, ale ich artykulacja może być niezrozumiała dla innych. Paradoksalnie jednak w przypadku osób głuchych kwestie związane ze słyszeniem nie mają w zasadzie znaczenia. Istotny natomiast jest język, którym się posługują. Osoby głuche często mają znacznie niższą niż przeciętna znajomość języka polskiego. Oznacza to, że nie potrafią pisać i czytać ze zrozumieniem. W ich przypadku, inaczej niż u osób słabosłyszących, tekst pisany nie stanowi rozwiązania.

Potrzeby osób głuchych to m.in.:

- dostęp do informacji w języku migowym;
- możliwość komunikacji w języku migowym, np. za pośrednictwem tłumacza.

Bariery, których doświadczają osoby z niepełnosprawnością słuchu, mają charakter komunikacyjny i poznawczy.

4.2. Osoby z niepełnosprawnością wzroku

Za osoby niewidome uznaje się takie, które doświadczają całkowitego braku wzroku (nie mają poczucia światła) lub ich ostrość wzroku przy maksymalnej korekcji okularowej nie przekracza 0,05 (nie są w stanie zobaczyć z odległości 5 m największego optotypu z tzw. tablic Snellena), a ich pole widzenia jest zawężone do maksymalnie 20° (u osoby prawidłowo widzącej pole widzenia wynosi około 180° w poziomie i 160° w pionie).

Największą grupę wśród osób z niepełnosprawnością wzroku stanowią osoby słabowidzące, u których ostrość wzroku wynosi od 0,05 do 0,3 a ich pole widzenia może ograniczać się do 30°. Osoby słabowidzące to także te, które posługują się resztkami widzenia, mają zaburzenia widzenia barw czy oczopląs.

Zaburzenia funkcji widzenia nie dotyczą jedynie ostrości wzroku i zakresu pola widzenia.

Niepełnosprawność wzroku może być także związana z:

- problemami ze spostrzeganiem szczegółów, czyli z czytaniem, pisanem, oglądaniem grafiki, telewizji (zaćma, afakia);
- inną od przeciętnej wrażliwością na światło – obok większego zapotrzebowania na światło może wystąpić światłowstręt i podatność na olśnienie;
- zawężeniem pola widzenia, mroczkami w polu widzenia, co może skutkować problemami z orientacją w przestrzeni i samodzielny przemieszczaniem się, trudnością z widzeniem

w złych warunkach oświetleniowych, np. o zmierzchu (ślepotą zmierzchową), po przejściu z ciemnego obszaru do jasnego lub odwrotnie (zaburzenia adaptacji);

- zaburzeniami widzenia barw, zniekształceniami lub dwojeniem obrazu, czasem bólami oczu lub głowy.

Zaburzenia widzenia mogą ograniczać możliwości samodzielnego poruszania się, zwłaszcza w nieznannej przestrzeni publicznej.

Tabela 2. Czynności, które mogą sprawiać trudność osobom z niepełnosprawnością wzroku

Grupy czynności	Przykładowe czynności
Czynności wymagające szybkiego poruszania się / przemieszczania się	Bieganie, szybkie chodzenie, szybkie odwracanie się
Czynności wymagające dużego lub wymuszonego tempa	Rozwiązywanie testu w określonym czasie
Czynności związane z kierowaniem samochodami lub innymi pojazdami	Prowadzenie samochodu, jazda na rowerze, jazda na skuterze, jazda na motocyklu, kierowanie wózkiem widłowym
Czynności wykonywane w otwartej przestrzeni (na zewnątrz budynków)	Wchodzenie po schodach, przechodzenie przez ulicę
Czynności związane z analizą dużej ilości informacji	Szukanie informacji na stronie internetowej
Czynności wymagające sprawności zmysłu wzroku	Czytanie, czytanie pisma odręcznego, pisanie ręczne, rozróżnianie kolorów, identyfikowanie poszczególnych fragmentów powierzchni płaskich (drzwi a ściana, podłoga a schody, ściana a włączniki oświetlenia), widzenie bardzo małych przedmiotów, widzenie przedmiotów o określonej wielkości z odległości, spostrzeganie szczegółów, widzenie w całym polu widzenia, widzenie po zmroku, widzenie przy dużym natężeniu światła, widzenie przy małym natężeniu światła, widzenie przy pulsującym świetle, widzenie przy małym kontraście między figurą, tekstem a tłem, szybkie adaptowanie się do widzenia przy przejściu z jasnego do ciemnego pomieszczenia i na odwrót, spostrzeganie głębi, czytanie z dużej odległości, widzenie fragmentaryczne całości obrazu, dotykanie powierzchni gorących, odnalezienie się w przestrzeni (porządek na biurku)

Uszkodzenie wzroku mocno wpływa na codzienne funkcjonowanie. Problemem staje się sprawdzenie, która jest godzina, pomiar długości, pomiar poziomu cieczy (ilość herbaty w szklance), dbanie o aspekty estetyczne, jak dobór koloru ubrania czy dbanie o porządek na biurku, nie wspominając już o czytaniu czy oglądaniu telewizji. Osoby z niepełnosprawnością wzroku wykonują te wszystkie czynności, korzystając z urządzeń wspomagających. Należą do

nich zegarki brajlowskie i zegarki mówiące, mówiące wagi, dźwiękowe czujniki poziomu cieczy, mówiące termometry, elektroniczne czujniki kolorów, czytniki ekranu, aplikacje nawigacyjne i wiele innych. Niektórym osobom z niepełnosprawnością wzroku wystarczy większy ekran komputera albo powiększona czcionka.

Potrzeby osób słabowidzących to m.in.:

- możliwość wykorzystania urządzenia wspomagającego (np. stolika, na którym można położyć dokument, aby przeczytać go z wykorzystaniem lupy),
- zniesienie barier komunikacyjnych w przestrzeni publicznej (sygnalizacja głosowa / większy druk / tablice tyflograficzne / alfabet Braille'a).

4.3. Osoby z niepełnosprawnością ruchu

Niepełnosprawność ruchowa może być spowodowana dwoma rodzajami zaburzeń: neuromotorycznymi lub związanymi z chorobami mięśniowo-szkieletowymi. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z ograniczoną kontrolą mięśni, co przekłada się na trudności w panowaniu nad ruchami ciała. W drugim przypadku problemy wynikają z nieprawidłowej budowy lub braku kończyn, nierozwiniętej poprawnie struktury szkieletu czy uszkodzenia stawów. Skutkiem niepełnosprawności ruchowej mogą być:

- zaburzenia dotyku, czucia,
- zaburzenia lateralizacji – rozróżniania prawej i lewej strony,
- trudności w przyjęciu prawidłowej pozycji ciała,
- zaburzenia kontroli ruchowej (np. nieumiejętność współpracy obu rąk),
- kłopoty z chwytem precyzyjnym,
- zaburzenia wykonywania ruchów celowych, poruszania się,
- zaburzenia orientacji w przestrzeni,
- zaburzenia motoryczne mowy,
- problemy z integracją sensoryczną,
- synkinezje (dodatkowe ruchy, niepotrzebne z punktu widzenia celu i efektu wykonywanej czynności).

Tabela 3. Czynności, które mogą sprawiać trudność osobom z niepełnosprawnością ruchu

Grupy czynności	Przykładowe czynności
Czynności wykonywane w pozycji stojącej	Stanie, stanie z jednoczesnym trzymaniem przedmiotu w ręce/rękach, stanie i mówienie
Czynności wymagającej siły fizycznej	Otwieranie drzwi, ręczne przenoszenie przedmiotów o dużej masie, pchanie, ciągnięcie, korzystanie z toalety, utrzymanie higieny osobistej
Czynności wykonywane w pozycji wymuszonej (np. pochylonej, skręconej, z kończynami górnymi uniesionymi powyżej stawów barkowych)	Zdejmowanie z półki, wkładanie na półkę, obracanie ciała wokół osi, zdejmowania okrycia wierzchniego, jedzenie – utrzymanie pozycji ciała, schylenie się, żeby coś podnieść
Czynności wymagające pełnej sprawności obu kończyn górnych	Trzymanie, nalewanie wody, parzenie kawy, rzucanie, przesuwanie, noszenie, wieszanie na wysokości, poruszanie i jednoczesne trzymanie przedmiotów
Czynności wymagające dużej precyzji ruchów kończyn górnych	Odkręcanie/zakręcanie butelki, przyciskanie małych elementów, pisanie długopisem, ołówkiem, przypinanie i zdejmowanie spinaczy, przewracanie kartek w książce, skręcanie i rozkręcanie elementów, przebijanie małych elementów, wieszanie elementów za pomocą spinaczy, wsypywanie elementów za pomocą łyżeczki, wciskanie małych elementów, wyjmowanie małych elementów, pisanie na klawiaturze (szybkie pisanie), przewlekanie sznurowadeł, zaciskanie dłonią, ściskanie w dłoni przedmiotów o różnej fakturze i wielkości, lepienie, wycinanie, wydzieranie z papieru, składanie papieru, nawleknięcie elementów, wrzucanie małych elementów do małych otworów, sklejanie, układanie drobnych elementów, zszywanie, zapinanie guzików, krojenie
Czynności wymagające pełnej sprawności kończyn dolnych	Chodzenie, chodzenie po schodach, bieganie, skakanie, wychodzenie na dwór, samodzielne pójście do toalety, samodzielne branie kąpeli, pokonywanie różnych poziomów w budynku, wstanie z łóżka, krzesła
Czynności wymagające szybkiego poruszania się / przemieszczania się	Bieganie, szybkie chodzenie, szybkie odwracanie się
Czynności wymagające dużego lub wymuszonego tempa	Rozwiązywanie testu w określonym czasie
Czynności, w których wymagany jest w pełni sprawny zmysł równowagi	Wstawanie, chodzenie, koordynowanie własnych ruchów, utrzymanie właściwej pozycji ciała, jedzenie
Czynności związane z kierowaniem samochodami lub innymi pojazdami	Prowadzenie samochodu, jazda na rowerze, jazda na skuterze, jazda na motocyklu, kierowanie wózkiem widłowym
Czynności wykonywane w otwartej przestrzeni (na zewnątrz budynków)	Wchodzenie po schodach, przechodzenie przez ulicę

Na funkcjonowanie psychospołeczne osób z niepełnosprawnością ruchową wpływ ma wiele czynników, m.in. charakter niepełnosprawności (wrodzona, nabyta), wiek, samopoczucie w środowisku rodzinnym, faza życia, wcześniejsze doświadczenia.

Niepełnosprawność ruchowa ma wpływ na wiele obszarów życia codziennego. Osoby poruszające się na wózkach mierzą się z niewłaściwie zaprojektowanymi przestrzeniami. Trudno im pokonywać schody i krawężniki, nie mogą swobodnie poruszać się na wózku w przestrzeniach, które są za wąskie (np. korytarze, zastawione meblami czy krzesłami pokoje, wąskie drzwi, zbyt małe łazienki). W niedostosowanych pomieszczeniach włączniki światła, lustra, półki, blaty robocze są zbyt wysoko zamontowane, by mogła dosięgnąć do nich osoba siedząca na wózku. Wielką barierą w przemieszczaniu się osób poruszających się na wózkach są złe warunki atmosferyczne. Osoby z ograniczoną sprawnością kończyn górnych nie mogą samodzielnie np. nalać wody do czajnika i potem zalać wrzątkiem herbaty w kubku, mogą mieć trudności z samodzielnym umyciem się, skorzystaniem z toalety czy ubraniem się. Różne uszkodzenia mięśni czy stawów mogą powodować trudności z przełykaniem i mówieniem. Część osób z niepełnosprawnością ruchową stale korzysta z pomocy asystentów osobistych.

Potrzeby osób z niepełnosprawnością ruchową to m.in.:

- możliwość skorzystania z odpowiedniego transportu;
- dostępna, odpowiednio zaprojektowana przestrzeń;
- możliwość wsparcia ze strony asystenta osobistego;
- możliwość wykorzystania rozwiązań technicznych wspomagających poruszanie się (np. wózki aktywne, wózki elektryczne, podnośniki wannowe, pętla z rączką do zapinania guzików, przyrząd do zakładania skarpet, uchwyt do ubierania, telefony, które można obsługiwać bez użycia rąk).

4.4. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Według definicji zawartej w Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych (ICD-10) niepełnosprawność intelektualna to

[...] zatrzymanie lub niepełny rozwój umysłowy, manifestujące się upośledzeniem w okresie wzrastania, zwłaszcza w zakresie umiejętności związanych z ogólnym stanem inteligencji, np. kognitywne, językowe, ruchowe i społeczne.

Niepełnosprawności intelektualnej mogą, ale nie muszą, towarzyszyć innego rodzaju zaburzenia umysłowe lub fizyczne.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną to grupa bardzo zróżnicowana. Agnieszka Wołowicz-Ruszkowska⁷ wskazuje, że w tej grupie ok. 80% to osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, 7% w stopniu znacznym i 1% w stopniu głębokim.

Osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną, ze względu na gorzej funkcjonujące procesy poznawcze (jak spostrzeganie, uwaga, wyobraźnia, pamięć, myślenie i dojrzałość społeczna), mogą:

- wolniej i mniej dokładnie spostrzegać,
- mieć trudności z wyodrębnieniem istotnych szczegółów,
- mieć słabszą podzielność uwagi,
- mieć obniżoną zdolność koncentracji,
- mieć trudności w definiowaniu pojęć abstrakcyjnych,
- mieć trudności w komunikowaniu się, m.in. w formułowaniu własnych myśli,
- mieć trudności w przystosowaniu społecznym,
- mieć osłabioną kontrolę emocji i popędów (np. nie zachowywać ogólnie przyjętego dystansu w kontakcie twarzą w twarz).

Osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną na ogół są samodzielne i zaradne społecznie.

Osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności intelektualnej na ogół dzięki rehabilitacji zdobywają umiejętności samoobsługowe. Ich spostrzeganie jest ograniczone. Mają ograniczony zakres pamięci. Mają małą koncentrację uwagi i bardzo łatwo się rozpraszają. Ich umiejętności komunikacyjne są bardzo różne (od mowy werbalnej przez gesty, mimikę po wokalizacje).

U osób z tej grupy dominuje myślenie sensoryczno-motoryczne, ograniczone jest myślenie przyczynowo-skutkowe. Przy dużej zdolności odczuwania uczuć osoby te charakteryzuje brak kontroli popędów i emocji. Osoby ze znaczną niepełnosprawnością są mało samodzielne, potrzebują stałego wsparcia.

Osoby z głęboką niepełnosprawnością intelektualną mają na ogół także inne wady rozwojowe. Ich funkcjonowanie jest bardzo zróżnicowane: brakuje im zdolności percepcyjnych lub mają ograniczoną zdolność uwagi, komunikują się niekiedy ograniczoną (jednowyrazową) mową werbalną lub pozawerbalnie. Ich myślenie ma charakter konkretny. Jeśli ich podstawowe potrzeby nie są realizowane, mogą reagować w sposób nieakceptowalny społecznie, mieć wahania nastroju i nie kontrolować wyrażania emocji.

⁷ Wołowicz-Ruszkowska A. (2014). *Niepełnosprawność intelektualna w ujęciu psychospołecznym. Aktualny stan wiedzy*. W: Zima-Parjaszewska M., Abramowska B.E. (red.). *Asystent osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Poradnik metodyczny dla profesjonalistów* (s. 24). Warszawa: Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną.

W codziennym funkcjonowaniu opóźnienia rozwojowe związane z procesami poznawczymi mogą się przejawiać na różne sposoby. Osoby, u których dominuje uwaga mimowolna, mają trudność, żeby świadomie oraz z wysiłkiem skoncentrować się na danym bodźcu. Takie osoby poproszone o zwrócenie uwagi na wydawane polecenie sprawiają wrażenie, że nie słuchają, nie są zainteresowane. Ich uwaga, o charakterze raczej mimowolnym, może być wywołana bodźcem, który jest silny, nowy, niezwykły, nagle się zmienił, jest blisko. Uwaga mimowolna skupia się na zmianach zachodzących w otoczeniu. Skupiają ją też bodźce, którymi osoba się interesuje i które wiążą się z zaspokojeniem jej potrzeb. Często także osoby z niepełnosprawnością intelektualną lepiej skupiają się na bodźcach konkretnych (np. obrazek) niż materiale symbolicznym (litery i cyfry).

U osób z niepełnosprawnością intelektualną procesy postrzegania przebiegają wolniej, a spostrzeżenia są mniej dokładne. Osoby te lepiej spostrzegają bodźce konkretne, dobrze znane. Ich spostrzeganie jest mało precyzyjne, mają trudności w wyodrębnianiu drobnych szczegółów. Mogą np. nie widzieć oddzielnie dwóch lub więcej sąsiadujących ze sobą przedmiotów, widzą każdy element spostrzeganej rzeczywistości po kolei, nie są w stanie objąć całości pola percepcyjnego.

Oslabione funkcjonowanie procesów pamięciowych może przejawiać się w taki sposób, że już w kilka minut po wysłuchaniu polecenia osoba z niepełnosprawnością intelektualną nie potrafi przypomnieć sobie, co ma zrobić.

Typowe dla wielu osób z niepełnosprawnością intelektualną myślenie przedoperacyjne charakteryzuje się tym, że znaczenie ma to, co służy celom praktycznym. Dla przykładu szklanka wzbudza zainteresowanie, ponieważ służy do picia herbaty albo soku. Osoba z niepełnosprawnością intelektualną nie myśli o szklance jako o jednostkowej reprezentacji kategorii: pojemnik albo kategorii: przedmiot wykonany ze szkła.

Potrzeby osób z niepełnosprawnych intelektualnie to m.in.:

- możliwość korzystania z tekstu łatwego do czytania i zrozumienia,
- możliwość wsparcia ze strony asystenta osobistego,
- wydłużony czas wykonywania zadań.

Tabela 4. Czynności, które mogą sprawiać trudność osobom z niepełnosprawnością intelektualną

Grupy czynności	Przykładowe czynności
Czynności wymagające dużego lub wymuszonego tempa	Rozwiązywanie testu w określonym czasie
Czynności wymagające komunikacji słownej	Prowadzenie prezentacji, wykładu, lekcji, opowiadanie, rozmawianie, rozmawianie przez telefon, zadawanie pytań, udzielanie odpowiedzi, komunikowanie się w języku polskim
Czynności związane z kierowaniem samochodami lub innymi pojazdami	Prowadzenie samochodu, jazda na rowerze, jazda na skuterze, jazda na motocyklu, kierowanie wózkiem widłowym
Czynności wymagające wysokiego poziomu koncentracji	Rozwiązywanie testu, czytanie ze zrozumieniem, obsługa programu komputerowego, koncentrowanie się na szczegółach, skupianie się przez dłuższy czas na zadaniu, kończenie rozpoczętych prac, organizowanie własnej pracy, nieuleganie łatwo rozproszeniu pod wpływem nawet słabych bodźców
Czynności związane z kreatywnym myśleniem	Tworzenie nowych rozwiązań, tworzenie nowych pomysłów, abstrahowanie, metaforyzowanie, kojarzenie, dostrzeganie analogii, transformowanie
Czynności związane z analizą dużej ilości informacji	Szukanie informacji na stronie internetowej

4.5. Podsumowanie

Przedstawione w tym rozdziale charakterystyki czterech grup osób z niepełnosprawnościami mają charakter ogólny. Należy pamiętać, że planując rozwiązania związane z dostępnością, trzeba bezwzględnie zapoznać się z potrzebami i sposobem funkcjonowania konkretnej osoby, która bierze udział w walidacji. Wynika to przede wszystkim z faktu, że poszczególne grupy osób z niepełnosprawnościami mają charakter heterogeniczny. Nie ma przesady w stwierdzeniu, że każda osoba z niepełnosprawnością jest inna. Zestawienie opracowań poświęconych funkcjonowaniu osób z poszczególnymi rodzajami niepełnosprawności zamieszczono w bibliografii. Ponadto niektóre osoby mogą odznaczać się więcej niż jedną niepełnosprawnością, czyli tzw. niepełnosprawnością sprzężoną. Będzie to skutkowało potrzebą większego i bardziej zróżnicowanego wsparcia w przejściu walidacji.

Szczegółowe zapoznanie się z funkcjonowaniem poszczególnych osób z niepełnosprawnością jest niezbędne do prawidłowego działania w zakresie dostępności. Podstawowe zasady tego działania można sformułować następująco:

- NIE MA PROSTYCH RECEPT – nie istnieje jeden zestaw barier ani sposobów funkcjonowania dla wszystkich osób doświadczających tego samego rodzaju niepełnosprawności;
- POZNAWANIE WYMAGA WYSIŁKU – zarówno poznanie sposobów funkcjonowania osób z niepełnosprawnością, jak i identyfikowanie barier dostępu wymaga wiedzy, której zdobycie wiąże się z dodatkowym wysiłkiem i kosztami (czas, pieniądze, dodatkowa praca);
- NIC O NAS BEZ NAS – zadanie poznawania sposobu funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami i identyfikowania barier w dostępie wymaga udziału osób z niepełnosprawnościami;
- KAŻDE ROZWIĄZANIE MUSI MIEĆ SWÓJ CEL – zanim wprowadzone zostanie jakieś dostosowanie, zawsze należy zadać pytanie, czemu i komu to dostosowanie ma służyć i czy akurat ten rodzaj dostosowania na pewno jest adekwatny;
- DOSTĘPNOŚĆ TO ZADANIE DLA PEŁNOSPRAWNYCH – dysproporcje w dostępie do wiedzy, umiejętności i zasobów między osobami pełnosprawnymi i osobami z niepełnosprawnością powodują, że na ogół to właśnie osoby pełnosprawne dysponują środkami i zasobami koniecznymi do tego, by zapewnić dostępność.

W identyfikacji barier w otoczeniu pomagają audyty dostępności. Audytorzy, na podstawie uprzednio przygotowanych wytycznych, badają dostępność architektoniczną, cyfrową czy komunikacyjno-informacyjną dla osób z różnymi niepełnosprawnościami. Obecnie na rynku polskim istnieje wiele firm i organizacji pozarządowych oferujących audyty dostępności. Nie trzeba zatem samodzielnie identyfikować barier. Można kupić odpowiednią usługę. Takie rozwiązanie może okazać się efektywne zwłaszcza wtedy, gdy o dostępności wiemy niewiele, a chcielibyśmy szybko zidentyfikować potencjalne bariery.

Innym sposobem zapoznania się z potrzebami określonej grupy osób z niepełnosprawnością jest nawiązanie stałej współpracy z organizacjami, które działają na rzecz tych osób. Do najbardziej znanych organizacji pozarządowych działających w tym obszarze należą: Polski Związek Głuchych, Polski Związek Niewidomych, Fundacja Integracja oraz Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną.

5. Możliwe dostosowania

Z omówionych w poprzednim rozdziale obowiązujących przepisów prawa wynika, że dostępność powinna być w Polsce standardem. Tak się jednak nie dzieje. Dlaczego?

Zanim zostaną podjęte działania zmierzające do zapewnienia dostępności czy świadomości osób, które się tymi działaniami będą zajmować, musi dokonać się następujący proces poznawczo-emocjonalny:

- zaobserwowanie, że ludzie są różni;
- powstrzymanie się od stereotypizacji, czyli przypisywania uogólnionych cech poszczególnym osobom z danej grupy;
- powstrzymanie się od wartościowania osób na podstawie stereotypowego postrzegania;
- przyjęcie założenia, że każdy człowiek z niepełnosprawnością ma prawo do pełnego uczestniczenia w życiu społecznym na równi z innymi;
- przypisanie pozytywnej wartości emocjonalnej kwestiom dostępności;
- zdobywanie wiedzy na temat różnych rodzajów niepełnosprawności;
- aktywne identyfikowanie doświadczanych przez osoby z niepełnosprawnością barier w dostępie;
- przyjęcie postawy proaktywnej w odniesieniu do kwestii dostępności;
- rozmawianie o dostępności we własnym otoczeniu, środowisku pracy;
- zdobywanie sojuszników, osób podobnie myślących w kwestii dostępności;
- planowanie działań związanych z dostępnością.

Dopiero zaistnienie opisanego powyżej procesu poznawczo-emocjonalnego może zagwarantować, że działania dostępnościowe przyniosą oczekiwane rezultaty.

Planowanie i prowadzenie dostępnej walidacji nie polega na wykonaniu określonego zestawu działań czy wdrożeniu danej listy rekomendacji. O wiele ważniejsze jest **nieustanne** zadawanie sobie pytania, **czy to, co robimy, jest dostępne dla różnych grup odbiorców**. Dostępność to rodzaj nawyku. I, tak jak każdy nawyk, celem utrwalenia wymaga czasu i powtarzania.

Pierwszym krokiem na drodze do dostępności jest wykształcenie w sobie nawyku myślenia o niej.

Drugi krok to uświadomienie sobie, że zapewnienie dostępności na ogół związane jest z dodatkowymi kosztami. Ich wysokość zależy od przyjętego przez organizację zakresu działań. Warto przy tej okazji pamiętać o strategii optymalizacji kosztów. Dla przykładu, jeśli

nie można zapewnić dostępnej przestrzeni umożliwiającej swobodne poruszanie się między kondygnacjami w budynku, w którym mieści się instytucja, należy rozważyć lokalizację biura ds. walidacji na parterze albo w innym miejscu dostępnym. Jeżeli zasoby finansowe nie pozwalają na częste kupowanie usług tworzenia tekstów łatwych w czytaniu i rozumieniu, warto rozważyć przeszkolenie w tym zakresie pracownika. Jeżeli nie można zakupić odpowiedniego sprzętu lub oprogramowania wspierającego, trzeba pomyśleć o jego/ich wypożyczeniu.

W podejściu do dostępności można zaobserwować dwie postawy: szukanie przeszkód i szukanie rozwiązań. Przyjęcie drugiej postawy sprzyja budowaniu dostępności.

W kolejnych podrozdziałach zaprezentowane zostaną propozycje rozwiązań w zakresie dostępności w odniesieniu do poszczególnych etapów przygotowania się do walidacji i do jej prowadzenia. Na potrzeby niniejszego opracowania za etapy takie uznano roboczo poszczególne punkty scenariusza walidacji – dokumentu opisującego szczegółowo przebieg walidacji⁸. Należy pamiętać, że są to rozwiązania przykładowe, które z pewnością nie stanowią odpowiedzi na wszystkie możliwe potrzeby różnych osób z niepełnosprawnościami. Należy również pamiętać, że zastosowanie zaprezentowanych rozwiązań nie przyniesie oczekiwanych rezultatów, jeżeli uprzednio nie zostaną zidentyfikowane rzeczywiste potrzeby konkretnych uczestników walidacji.

5.1. Planowanie walidacji

Instytucja certyfikująca na etapie projektowania walidacji i przygotowywania dokumentów opisujących jej przebieg może wykorzystać zasady uniwersalnego projektowania. Poniżej przedstawiono katalog zasad wraz z ich krótką charakterystyką. Charakterystyki te zawierają sformułowanie: uczestnik walidacji. W projektowaniu uniwersalnym uwaga powinna być skupiona właśnie na uczestnikach. Idea projektowania uniwersalnego zrodziła się z potrzeby uwzględniania jak najszerszego grona odbiorców projektowanych procesów, usług czy przedmiotów.

⁸ Zob. *Rekomendacje w zakresie funkcjonowania instytucji certyfikujących w zintegrowanym systemie kwalifikacji*.(2020). Instytut Badań Edukacyjnych.

Tabela 5. Katalog zasad uniwersalnego projektowania

Zasada uniwersalnego projektowania	Charakterystyka
Ergonomia	<p>Projektując walidację, należy zastanowić się nad tym, w jakich przestrzeniach będzie się ona odbywała.</p> <p>Zasada ergonomiczności mówi o tym, że fizyczne wymagania związane z przebywaniem w danej przestrzeni i/lub korzystaniem z elementów tej przestrzeni powinny być dopasowane do wszystkich użytkowników (np. odpowiednia szerokość ciągów komunikacyjnych, dodatkowa przestrzeń w pobliżu wind niezbędna do wykonania obrotu przez osobę na wózku).</p> <p>Szczegółowe zasady dotyczące projektowania z uwzględnieniem aspektów ergonomicznych znaleźć można w: Standardy dostępności dla polityki spójności 2014–2020 (Standard architektoniczny) (https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/100565/Zalacznik_nr_2_do_Wytucznych_w_zakresie_rownosci_zatwiedzone_050418.pdf)</p> <p>Cykl publikacji Centralnego Instytutu Ochrony Pracy:</p> <p>Zawieska, W.M. (2014). <i>Projektowanie obiektów, pomieszczeń oraz przystosowanie stanowisk pracy dla osób niepełnosprawnych o specyficznych potrzebach – ramowe wytyczne</i>. Warszawa: Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy. (https://www.ciop.pl/CIOPPortalWAR/file/74754/Ramowe_wytyczne2014.pdf)</p> <p><i>Przystosowanie obiektów, pomieszczeń oraz stanowisk pracy dla osób niepełnosprawnych o specyficznych potrzebach – dobre praktyki</i> (2014). Warszawa: Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy. (https://www.ciop.pl/CIOPPortalWAR/file/74755/Dobre_praktyki-wersja_finalna2014.pdf)</p> <p><i>Lista kontrolna do oceny środowiska pracy pod kątem dostosowania do potrzeb osób niepełnosprawnych</i> (2014). Warszawa: Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy. (https://www.ciop.pl/CIOPPortalWAR/file/74756/ListaKontrolna2014.pdf)</p>

Tabela 5. Katalog zasad uniwersalnego projektowania cd.

Zasada uniwersalnego projektowania	Charakterystyka
Percepcja	<p>Projektując walidację, należy zastanowić się nad tym, w jaki sposób informacje będą przekazywane uczestnikowi.</p> <p>Zasada percepcji mówi o tym, że informacje powinny być czytelne, dostarczane w różnych formach (głosowej, pisemnej, dotykowej), z zastosowaniem odpowiednich parametrów (tekst odpowiednich rozmiarów, kontrast, odpowiednia głośność).</p> <p>Przekaz będzie czytelny i przejrzysty, jeśli zapewnione zostaną odpowiednie instrukcje dla użytkowników (np. film prezentujący zasady walidacji nie będzie dostępny, jeśli na stronie internetowej nie znajdzie się instrukcja skorzystania z alternatywnych opcji dostępu do treści).</p> <p>Szczegółowe zasady dotyczące projektowania z uwzględnieniem aspektów percepcji znaleźć można w: <i>Standardy dostępności dla polityki spójności 2014–2020 (Standard informacyjno-komunikacyjny, Standard cyfrowy).</i> https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/100565/Zalacznik_nr_2_do_Wytycznych_w_zakresie_rownosci_zatwiedzone_050418.pdf</p> <p>Turner-Cmuchał, M. (2015). <i>Wytyczne dla dostępności informacji. Technologie informacyjno-komunikacyjne (TIK) w zapewnianiu dostępności informacji w procesie uczenia się (ICT4IAL)</i>. Europejska Agencja ds. Specjalnych Potrzeb i Edukacji Włączającej. https://www.european-agency.org/sites/default/files/Guidelines%20for%20Accessible%20Information_PL.pdf</p> <p>Abramowska B.E. (2010). <i>Informacja dla wszystkich. Europejskie standardy przygotowania tekstu łatwego do czytania i zrozumienia</i>. Warszawa: Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Osób Niepełnosprawnych. https://www.power.gov.pl/media/13597/informacja-dla-wszystkich.pdf</p>

Tabela 5. Katalog zasad uniwersalnego projektowania cd.

Zasada uniwersalnego projektowania	Charakterystyka
Adekwatność poznawcza	<p>Projektując walidację, należy zastanowić się nad tym, czy procedury walidacji są wystarczająco zrozumiałe dla uczestników.</p> <p>Ustalając procedury walidacji, należy pamiętać, aby nie były one nadzbyt skomplikowane i niejasne dla uczestników. Adekwatność poznawcza odnosi się także do tego, że każdy element procedury (np. formularz aplikacyjny na stronie internetowej) jest prosty w użytkowaniu.</p> <p>Szczegółowe zasady dotyczące projektowania z uwzględnieniem aspektów adekwatności poznawczej znaleźć można w: Błaszak, M., Przybylski, Ł. (2010). <i>Rzeczy są dla ludzi. Niepełnosprawność i idea uniwersalnego projektowania</i>. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. https://scholar.com.pl/pl/index.php?controller=attachment&id_attachment=26</p> <p>Erlandson R. F., (2008). <i>Universal and Accessible Design for Products, Services, and Processes</i> (s. 95–118). Taylor & Francis Group.</p>
Elastyczność	<p>Projektując walidację, należy zastanowić się nad tym, czy przyjęte rozwiązania są elastyczne i czy dają uczestnikowi możliwość wyboru.</p> <p>Elastyczność oznacza, że z danego rozwiązania może skorzystać bez adaptacji jak najwięcej osób. Dla przykładu, jeśli zamiast testu metodą papier-długopis zaprojektujemy test komputerowy, to będą mogły z niego skorzystać zarówno osoby widzące, jak i niewidome. A jeżeli dodamy wideo z tłumaczeniem na język migowy albo pytania w tekście łatwym, to taki test będzie dostępny dla różnych grup użytkowników.</p> <p>Szczegółowe zasady dotyczące projektowania z uwzględnieniem aspektów elastyczności znaleźć można w: Erlandson R. F., (2008). <i>Universal and Accessible Design for Products, Services, and Processes</i> (s. 119–130). Taylor & Francis Group.</p>

Tabela 5. Katalog zasad uniwersalnego projektowania cd.

Zasada uniwersalnego projektowania	Charakterystyka
Tolerancja błędów	<p>Projektując walidację, należy zastanowić się nad tym, jakie ryzyka popełnienia błędów przez uczestników mogą się pojawić.</p> <p>Tolerancja błędów oznacza, że dopuszczamy możliwość popełnienia błędu zarówno przez nas jako organizatorów procesu, jak i przez jego uczestników. Ta zasada uniwersalnego projektowania każe nam przygotować się na możliwość wystąpienia takich sytuacji. Co np. zrobimy, jeśli mimo naszych starań (np. zaproszenia tłumacza języka migowego) dostosowanie będzie nieadekwatne (uczestnik odmawia skorzystania z usług danego tłumacza, ponieważ uznaje jego kompetencje językowe za niewystarczające)? Tolerancja błędów nie oznacza pomijania konieczności potwierdzenia wszystkich efektów uczenia się opisanych w kwalifikacji. Zasada tolerancji błędów mówi o tym, że należy być przygotowanym na sytuację, w której uczestnik walidacji popełni błąd proceduralny, np. wyśle dokumenty na niewłaściwy adres albo nie może przesłać plików, ponieważ nie znalazł informacji o ograniczeniu ich rozmiaru.</p> <p>Szczegółowe zasady dotyczące projektowania z uwzględnieniem aspektów tolerancji błędów znaleźć można w:</p> <p>Erlandson R. F., (2008). <i>Universal and Accessible Design for Products, Services, and Processes</i> (s. 131–145). Taylor & Francis Group.</p>
Efektywność	<p>Projektując walidację, należy zastanowić się nad tym, czy przyjęte rozwiązania nie generują nadmiernego wysiłku.</p> <p>Zasadę efektywności można przedstawić na przykładzie składania dokumentacji. Rozwiązanie polegające na konieczności osobistego stawienia się w biurze w celu złożenia formularza zgłoszeniowego, oświadczeń i innych wymaganych dokumentów jest rozwiązaniem mało efektywnym. Ten sam cel można osiągnąć, jeśli umożliwimy dosłanie dokumentów drogą elektroniczną, pocztą lub kurierem.</p> <p>Szczegółowe zasady dotyczące projektowania z uwzględnieniem aspektów efektywności znaleźć można w:</p> <p>Erlandson R. F., (2008). <i>Universal and Accessible Design for Products, Services, and Processes</i> (s. 147–155). Taylor & Francis Group.</p>

Tabela 5. Katalog zasad uniwersalnego projektowania cd.

Zasada uniwersalnego projektowania	Charakterystyka
Stabilność	<p>Projektując walidację należy zastanowić się nad tym, czy przyjęte rozwiązania zapewniają stabilność i przewidywalność procesu.</p> <p>Stabilność i przewidywalność oznaczają, że walidacja przebiega tak, że wspiera uczestnika w jego staraniach o uzyskanie certyfikatu. Dla przykładu, jeśli wygląd i organizacja strony internetowej, na której zamieszczone są informacje związane z walidacją, będzie się zmieniał zbyt często, uczestnik walidacji może mieć trudność w dotarciu do informacji, z którymi już raz się zapoznał.</p> <p>Szczegółowe zasady dotyczące projektowania z uwzględnieniem aspektów stabilności znaleźć można w:</p> <p>Erlandson R. F., (2008). <i>Universal and Accessible Design for Products, Services, and Processes</i> (s. 157–177). Taylor & Francis Group.</p>
Sprawiedliwość	<p>Projektując walidację, należy zastanowić się nad tym, czy przyjęte rozwiązania są postrzegane jako sprawiedliwe i niedyskryminujące uczestników.</p> <p>Sprawiedliwość oznacza, że procedura walidacji traktuje każdego uczestnika w ten sam sposób. Sprawiedliwie zaplanowana procedura unika dzielenia i stygmatyzacji uczestników. Zgodnie z zasadą sprawiedliwości należy dążyć do minimalizowania możliwości indywidualnego postrzegania projektu jako dyskryminującego. Świetnie przygotowany tłumacz języka migowego dostępny jedynie podczas spotkań na miejscu, w biurze instytucji certyfikującej, będzie postrzegany negatywnie, jeżeli osoba głucha za każdym razem, kiedy będzie chciała zdobyć informacje, będzie musiała udać się osobiście do biura. Inne osoby będą mogły zadzwonić i porozmawiać.</p> <p>Szczegółowe zasady dotyczące projektowania z uwzględnieniem aspektów sprawiedliwości znaleźć można w:</p> <p>Erlandson R. F., (2008). <i>Universal and Accessible Design for Products, Services, and Processes</i> (s. 179–186). Taylor & Francis Group.</p>

Aby w praktyce wykorzystać powyższe zasady, warto opracować charakterystyki różnych grup potencjalnych uczestników walidacji i sprawdzić, czy każda z zasad jest spełniona w odniesieniu do każdej z grup.

5.2. Propozycje dostosowań walidacji dla różnych rodzajów niepełnosprawności

W ramach zagadnień dotyczących walidacji powinny zostać uwzględnione informacje dotyczące m.in. grupy adresatów kwalifikacji oraz wymagań formalnych dotyczących przystąpienia do walidacji⁹.

Warto podkreślić możliwość udziału osób z niepełnosprawnościami w walidacji kwalifikacji rynkowych. Dla tej grupy osób dostępność nie jest standardem. Są one skłonne zakładać, że wszędzie będą napotykać bariery. Dlatego podkreślenie możliwości udziału osób z niepełnosprawnościami jest dla tych ostatnich sygnałem, że w danym miejscu pomyślano o ich potrzebach. Ma to pozytywny wpływ na motywację do przystąpienia do walidacji.

Ponadto warto wskazać, na jakiego rodzaju dostosowania mogą liczyć osoby z niepełnosprawnością. W tabeli 6 podano przykładowe sposoby dostosowań w podziale na rodzaje niepełnosprawności.

⁹ Rekomendacje w zakresie funkcjonowania instytucji certyfikujących w zintegrowanym systemie kwalifikacji, Załącznik 1. Przykładowa struktura scenariusza walidacji wraz ze wskazówkami (2020). Instytut Badań Edukacyjnych, s. 108–109.

Tabela 6. Katalog przykładowych dostosowań

Rodzaj niepełnosprawności	Przykładowe dostosowania
Niepełnosprawność wzroku	<p>Zapewnienie dokumentów przygotowanych w formie elektronicznej i zredagowanych tak, że są dostępne dla czytników ekranu</p> <p>Możliwość udziału w walidacji psa asystującego</p> <p>Zapewnienie dokumentów przygotowanych w piśmie Braille'a</p> <p>Możliwość rozwiązywania testu w aplikacji komputerowej</p> <p>Przystosowanie budynku, w którym odbywa się walidacja do potrzeb osób z niepełnosprawnością wzroku (kontrastowe oznaczenia na powierzchniach płaskich, tablice informacyjne w piśmie Braille'a, przyciski w windzie w piśmie Braille'a...), sygnalizacja dźwiękowa w windzie</p> <p>Możliwość udziału w walidacji asystenta osoby niewidomej/głuchoniewidomej</p>
Niepełnosprawność słuchu	<p>Obecność tłumacza polskiego języka migowego</p> <p>Komunikacja w formie pisemnej</p> <p>Pętla indukcyjna</p> <p>Dobre warunki akustyczne w salach egzaminacyjnych</p>
Niepełnosprawność ruchu	<p>Dostępność budynku dla osób z niepełnosprawnościami (wejście, korytarze, windy, łazienki)</p> <p>Możliwość regulacji wysokości biurka odpowiednio do potrzeb osoby poruszającej się na wózku</p> <p>Możliwość udziału asystenta osoby niepełnosprawnej</p> <p>Możliwość udziału w walidacji psa asystującego</p> <p>Wydłużenie czasu przeznaczonego na rozwiązanie testu (dla osób, które mają trudności w pisaniu ręcznym / na komputerze)</p>
Niepełnosprawność intelektualna	<p>Zapewnienie dokumentów przygotowanych w tekście łatwym do czytania</p> <p>Wydłużenie czasu przeznaczonego na rozwiązanie testu</p> <p>Większa liczba przerw podczas etapu weryfikacji</p> <p>Możliwość udziału w walidacji asystenta osoby niepełnosprawnej</p>

Należy pamiętać o tym, że kwestię dostępności należy omówić z każdym potencjalnym uczestnikiem walidacji indywidualnie. Takie indywidualne konsultacje powinny zostać przeprowadzone z odpowiednim wyprzedzeniem czasowym, aby instytucja certyfikująca zdążyła zadbać o potrzebne dostosowania.

Należy zaznaczyć, czy na etapie weryfikacji mogą pojawić się zadania, których wykonanie wiąże się z takimi czynnościami jak: widzenie, słyszenie, mówienie w języku polskim, poruszanie się, rozumienie tekstu w języku polskim. Jeżeli opis efektów uczenia się w kwalifikacji wymaga wykonywania konkretnej umiejętności w ściśle określony sposób, dostosowanie nie może zostać zapewnione. Dla przykładu, jeśli kryterium weryfikacji „prezentuje informacje organizacyjne i krajoznawcze adekwatne do programu i planu imprezy turystycznej zgodnie ze sztuką prezentacji i wystąpień publicznych” dla efektu uczenia się „realizuje program imprezy turystycznej” z kwalifikacji „Pilotowanie imprez turystycznych” oznacza, że prezentacja musi być dokonywana osobiście za pośrednictwem mowy w języku polskim, to nie możemy zapewnić dostosowania w postaci tłumacza języka migowego. Jeśli język prezentacji nie został wskazany, to możliwe powinno być jej wykonanie także w języku migowym. W przypadku tak sformułowanego kryterium należy zatem określić, co w istocie będzie podlegało sprawdzeniu i ocenie. Innymi słowy – należy doprecyzować, co dokładnie znaczy: „zgodnie ze sztuką prezentacji i wystąpień publicznych”.

Przystępując do opisu warunków walidacji, warto także zastanowić się, czy wśród adresatów danej kwalifikacji znajduje się jakaś konkretna grupa osób z niepełnosprawnościami. W takim przypadku warto szczególnie zadbać o to, żeby potrzeby tej grupy były uwzględnione w procedurach walidacji.

5.3. Obsługa informacyjno-administracyjna osoby przystępującej do walidacji

Dostosowania do potrzeb osób z niepełnosprawnościami wymaga nie tylko sam proces walidacji, ale także inne czynności administracyjne z nim związane tj. informowanie o walidacji, rejestracja kandydatów, opłaty, wydawanie certyfikatów¹⁰.

Dostępność informacyjna dotyczyć może zarówno treści materiałów, jak i sposobu ich prezentowania. Jeżeli informowanie o walidacji będzie prowadzone za pomocą strony internetowej, konieczne jest spełnienie standardu WCAG (Web Content Accessibility Guidelines). Jest to zbiór dokumentów opracowanych przez Web Accessibility Initiative, które zawierają zalecenia dotyczące tego, w jaki sposób zbudować dostępną stronę internetową. Standard WCAG jest zbudowany zgodnie z czterema zasadami: postrzegalności, funkcjonalności, zrozumiałości i solidności. W obrębie każdej z zasad sformułowano szczegółowe, mierzalne kryteria, którymi powinny się kierować osoby projektujące stronę internetową.

¹⁰ Rekomendacje w zakresie funkcjonowania instytucji certyfikujących w zintegrowanym systemie kwalifikacji, Załącznik 1. Przykładowa struktura scenariusza walidacji wraz ze wskazówkami (2020). Instytut Badań Edukacyjnych, s. 109 –110.

Oficjalne tłumaczenie treści standardu WCAG w wersji 2.1 znajduje się na stronie

<https://www.w3.org/Translations/WCAG21-pl>.

Materiały informacyjne w formie drukowanej mogą być niedostępne dla osób z niepełnosprawnością wzroku, dlatego zalecane jest opracowanie także ich wersji elektronicznej. Standard WCAG stosuje się również do opracowywania dokumentów elektronicznych, tj. formularzy, umów itp.

Dostępność informacyjna oznacza także opracowanie treści w tekście łatwym do czytania i rozumienia (tzw. ETR – ang. *Easy-to-read*). Szczegółowe wytyczne do przygotowania takiego tekstu zawiera opracowanie *Informacja dla wszystkich*:

(<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/100066/informacja-dla-wszystkich.pdf>).

Należy odróżnić tekst łatwy do czytania i rozumienia (ETR), który jest opracowywany z myślą o osobach z niepełnosprawnością intelektualną, od tekstu napisanego językiem prostym. Język prosty (ang. *plain language*) to taki sposób pisania, który jest zrozumiały i przejrzysty. Język prosty opiera się na sześciu zasadach:

- tekst jest podzielony na akapity ze śródtytułami,
- w tekście użyte są krótkie i dobrze znane wyrażenia,
- zdania w tekście są krótkie – zawierają do dwudziestu wyrazów,
- w każdym zdaniu jest główna myśl,
- w tekście użyta jest gramatyka naturalna (bez strony biernej, imiesłowów, form bezosobowych),
- w tekście znajdują się wezwania do czytelnika.

Idea tekstu prostego została opracowana w odniesieniu do materiałów finansowanych z Funduszy Europejskich. Niemniej warto się z nią zapoznać, przygotowując informacje o walidacji. Publikacje na temat języka prostego można znaleźć pod adresem:

<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/promocja/prosto-o-funduszach-europejskich-1/publikacje-i-ulotki/>.

Kolejnym aspektem obsługi informacyjno-administracyjnej jest kontakt z uczestnikami walidacji. W celu zapewnienia dostępności możliwe powinny być różne formy kontaktu: osobiście, telefonicznie, mailowo. W wersji minimum należy zapewnić co najmniej kontakt telefoniczny i mailowy. W wersji optymalnej warto uwzględnić także możliwość kontaktu za pomocą tłumaczenia *on-line* dla osób posługujących się językiem migowym.

Wszystkie możliwe formy kontaktu powinny być zaprezentowane w tym samym miejscu na stronie internetowej instytucji certyfikującej.

W przypadku konieczności kontaktu osobistego należy uwzględnić następujące aspekty: możliwość dotarcia do siedziby instytucji certyfikującej, dostępność architektoniczna budynku, dostępność komunikacyjna podczas rozmowy z potencjalnym uczestnikiem walidacji.

Dostępność architektoniczna budynku została szczegółowo opisana w dokumencie *Standardy dostępności dla polityki spójności 2014–2020*, który zawiera szczegółowe wytyczne w odniesieniu do:

- miejsc parkingowych (w tym ich usytuowania, nawierzchni, wielkości i oznakowania),
- wejścia do budynku,
- wiatrołapów i drzwi wejściowych,
- domofonu,
- elementów wyposażenia ułatwiającego orientację w budynku i przekaz informacji, tj. systemu odnajdowania drogi, planów tyflograficznych, pętli indukcyjnych, oznaczeń, nawierzchni, Systemu Fakturowych Oznaczeń Nawierzchniowych, komunikacji poziomej budynku, miejsc odpoczynku, komunikacji pionowej budynku (schodów, stopni, balustrad i poręczy, oznaczeń, schodów ruchomych, pochylni, dźwigów osobowych, platform pionowych i ukośnych),
- bezpieczeństwa pożarowego,
- pomieszczeń i urządzeń higieniczno-sanitarnych.

W standardzie uwzględniono potrzeby wszystkich czterech grup osób z niepełnosprawnością (intelektualną, wzroku, słuchu, ruchu). Dostępność architektoniczna budynku, w którym przeprowadzana jest walidacja, to warunek konieczny. Jeśli nie jest możliwe zapewnienie dostępności zgodnie z ww. standardem, należy rozważyć wybór alternatywnego miejsca przeprowadzenia walidacji.

Wyzwaniem dla instytucji certyfikującej może być dostępność transportowa, czyli możliwość dotarcia uczestnika walidacji do wyznaczonego miejsca. Na etapie przygotowywania informacji dla uczestników walidacji warto sprawdzić, na jakie bariery w dotarciu od najbliższego przystanku komunikacji miejskiej, autobusowej, stacji metra czy kolei umożliwiających dojazd do instytucji certyfikującej mogą natrafić osoby z niepełnosprawnościami. Informacje na ten temat pozwolą uczestnikom lepiej przygotować się do podróży.

Dla osób głuchych posługujących się językiem migowym szczególnie ważna będzie możliwość skorzystania z tłumacza języka migowego podczas rozmowy osobistej lub wideorozmowy. Należy pamiętać, że dostępność w tym kontekście polegać będzie m.in. na tym, że instytucja certyfikująca zdecyduje się na zapewnienie tłumacza na własny koszt. Zalecane jest korzystanie z usługi tłumaczenia wideo, ponieważ dzięki temu tłumacze są dostępni w większym wymiarze czasu.

Ostatnią sprawą, na jaką należy zwrócić uwagę, są opłaty. Dla niektórych osób z niepełnosprawnościami, zwłaszcza tych niepracujących, korzystających ze świadczeń socjalnych, koszt walidacji może stanowić barierę. W tym przypadku warto wskazać osobom przystępującym do walidacji potencjalne źródła pozyskania dofinansowania w tym zakresie.

5.4. Etapy i metody walidacji

Przystępując do projektowania walidacji, należy rozpatrywać wymogi określone w opisie kwalifikacji pod kątem przynajmniej trzech rodzajów dostępności: architektonicznej, cyfrowej oraz informacyjno-komunikacyjnej. Nie każda osoba z niepełnosprawnością skorzysta ze wszystkim możliwych dostosowań.

5.4.1. Etap identyfikowania i dokumentowania

Identyfikowanie posiadanych przez kandydata efektów uczenia się może mieć formę rozmowy z doradcą walidacyjnym albo inną osobą wyznaczoną przez instytucję certyfikującą. Często jednak uczestnik walidacji dokonuje identyfikowania samodzielnie, na podstawie przedstawionych przez instytucję certyfikującą opisów kwalifikacji, próbek testów, przykładowych zadań czy literatury. Dokumentowanie związane jest z dostarczaniem do komisji walidacyjnej przez osoby przystępujące do walidacji odpowiednich dokumentów, tj. nagrań wideo, prezentacji, rekomendacji, portfolio i in., będących dowodem posiadania kompetencji wymaganych w opisie efektów uczenia się.

Poniżej przedstawiono możliwe dostosowania w odniesieniu do poszczególnych grup osób z niepełnosprawnościami.

Osoby z niepełnosprawnością słuchu

Jeśli identyfikowanie ma formę rozmowy z doradcą walidacyjnym, należy zadbać o to, aby:

- tłumacz języka migowego był obecny podczas każdego ze spotkań z doradcą, jeżeli osoba z niepełnosprawnością słuchu preferuje ten sposób komunikacji – brak tłumacza w takiej sytuacji oznacza brak dostępu do informacji i komunikacji;
- na każdym spotkaniu z tą samą osobą głuchą obecny był ten sam tłumacz języka migowego, dzięki czemu zapewniona zostanie spójność przekazywanych informacji;
- odpowiednio wcześniej przesłać tłumaczowi języka migowego niezbędne dokumenty i informacje, dzięki którym będzie mógł przygotować się do tłumaczenia;

- zapewnić wystarczającą ilość czasu na spotkanie z udziałem tłumacza języka migowego, ponieważ komunikacja z udziałem tłumacza zajmuje więcej czasu niż komunikacja bezpośrednia;
- podczas rozmowy zwracać się bezpośrednio do uczestnika, a nie do tłumacza języka migowego, ponieważ tłumacz nie jest osobą, z którą prowadzona jest rozmowa;
- zapewnić odpowiednie warunki akustyczne (bez hałasu, bez pogłosu) w pomieszczeniu, jeśli uczestnikiem walidacji jest osoba słabosłysząca; w tym przypadku najlepszym rozwiązaniem jest przeprowadzenie rozmowy w wydzielonym pomieszczeniu;
- zapewnić wystarczającą ilość czasu na rozmowę z uwagi na wysokie prawdopodobieństwo powtarzania niezrozumiałych fragmentów wypowiedzi;
- upewnić się, czy osoba słabosłysząca/głucha dobrze rozumie treść rozmowy – w tym celu najlepiej poprosić o to, aby uczestnik walidacji opowiedział o danej treści swoimi słowami, ponieważ wiele osób z niepełnosprawnością słuchu ma nawyk udawania rozumienia i przytakiwania w odpowiedzi na pytanie: „Czy Pan/Pani wszystko rozumie?”;
- udzielać szczegółowych odpowiedzi dotyczących kryteriów uczenia się w kontekście niepełnosprawności słuchu, ponieważ uczestnik walidacji może zapytać, czy jego sposób wykonania danej umiejętności będzie właściwy.

Jeśli uczestnik walidacji dokonuje identyfikowania samodzielnie, należy zadbać o to, aby:

- opracować materiały pomocnicze do samodzielnego identyfikowania się, które mogą zawierać np. szczegółowe wyjaśnienia dotyczące poszczególnych kryteriów weryfikacji efektów uczenia się albo wywiady z innymi osobami z niepełnosprawnością słuchu, które pomyślnie przeszły walidację;
- stosowne dokumenty (zwłaszcza efekty uczenia się), z którymi powinien zapoznać się uczestnik walidacji, opracowane zostały w języku migowym.

W zakresie dokumentowania warto zadbać o:

- wyraźne wskazanie, jakie dokumenty mogą być punktem wyjścia do potwierdzenia określonych efektów uczenia się;
- umożliwienie opracowania materiałów (np. esejów na własny temat) w formie nagrań wideo w języku migowym, zwłaszcza w przypadku osób, które zadeklarowały język migowy jako preferowany sposób komunikacji, ze względu na to, że tym osobom pisanie w języku polskim może sprawiać trudności;
- opracowanie odpowiedniego sposobu przesyłania nagrań wideo, które na ogół mają znacznie większy rozmiar i trudno je przesłać za pomocą poczty elektronicznej;

- dopuszczenie – o ile to możliwe – dowodów w postaci rekomendacji od osób trzecich, np. pracodawców, które potwierdzałyby posiadanie przez uczestnika walidacji określonych umiejętności, ze względu na to, że z uwagi na trudności w dostępie do edukacji i szkolenia osoby z niepełnosprawnością słuchu mogą nie posiadać certyfikatów ani dyplomów, a pracodawca to jedyna osoba, która może potwierdzić umiejętności posiadane przez osobę z niepełnosprawnością słuchu.

Osoby z niepełnosprawnością wzroku

Jeśli identyfikowanie ma formę rozmowy z doradcą walidacyjnym, należy zadbać o to, aby:

- przedstawić się osobie z niepełnosprawnością wzroku, podając imię i nazwisko oraz rolę pełnioną podczas walidacji, dzięki czemu uczestnik walidacji poczuje się bardziej komfortowo i w czasie rozmowy będzie mógł identyfikować rozmówców;
- podczas rozmowy pozostawać zwróconym w stronę osoby z niepełnosprawnością wzroku (zwłaszcza niewidomej), ponieważ identyfikuje ona miejsce położenia rozmówcy za pomocą dźwięku, zatem jeżeli rozmówca odwróci się, osoba z niepełnosprawnością wzroku usłyszy, że dźwięki dobiegają z innej strony i może mieć trudność z rozpoznaniem, do kogo kierowana jest treść komunikatu;
- informować uczestnika walidacji o powodach przerw w rozmowie (np. robienie notatek, opuszczenie pomieszczenia), ponieważ osoba z niepełnosprawnością wzroku może nie zauważyć, że rozmówca rozpoczął wykonywanie innej czynności albo wyszedł;
- podczas rozmowy mógł być obecny pies asystujący, ponieważ pomaga on osobie z niepełnosprawnością wzroku w poruszaniu się;
- miejsce, w którym przeprowadzana jest rozmowa, umożliwiło osobom z niepełnosprawnością wzroku skorzystanie z pomocy optycznych (stolik do rozłożenia dokumentów do czytania);
- udzielać szczegółowych odpowiedzi dotyczących kryteriów weryfikacji w kontekście niepełnosprawności wzroku, ponieważ uczestnik walidacji może zapytać, czy jego sposób wykonania danej umiejętności będzie właściwy.

Jeśli identyfikowania uczestnik walidacji dokonuje samodzielnie, należy zadbać o to, aby:

- opracować materiały pomocnicze do samodzielnego identyfikowania się, które mogą zawierać np. szczegółowe wyjaśnienia dotyczące poszczególnych kryteriów weryfikacji efektów uczenia się albo wywiady z innymi osobami z niepełnosprawnością wzroku, które pomyślnie przeszły walidację;
- stosowne dokumenty (zwłaszcza efekty uczenia się), z którymi powinien zapoznać się uczestnik walidacji, opracowane zostały zgodnie ze standardem WCAG.

W zakresie dokumentowania warto zadbać o:

- określenie, jaki rodzaj dokumentu będzie stanowić potwierdzenie posiadania danego efektu uczenia się;
- dopuszczenie, o ile to możliwe, dowodów w postaci rekomendacji od osób trzecich (np. pracodawców, opiekunów), które potwierdzałyby posiadanie przez uczestnika walidacji określonych umiejętności, ponieważ z uwagi na trudności w dostępie do edukacji i szkolenia osoby z niepełnosprawnością wzroku mogą nie posiadać certyfikatów ani dyplomów, a pracodawca czy opiekun to jedyne osoby, które mogą potwierdzić umiejętności posiadane przez osobę z niepełnosprawnością wzroku.

Osoby z niepełnosprawnością ruchu

Jeśli identyfikowanie ma formę rozmowy z doradcą walidacyjnym, należy zadbać o to, aby:

- miejsce rozmowy (budynek, pokój) były dostępne architektonicznie, ponieważ dla osób z niepełnosprawnością ruchu to właśnie bariery architektoniczne stanowią największe utrudnienie w dostępie do walidacji;
- udzielać szczegółowych odpowiedzi dotyczących kryteriów uczenia się w kontekście niepełnosprawności ruchu, ponieważ uczestnik walidacji może zapytać, czy jego sposób wykonania danej umiejętności będzie właściwy.

Jeśli identyfikowania uczestnik walidacji dokonuje samodzielnie, należy zadbać o to, aby:

- opracować materiały pomocnicze do samodzielnego identyfikowania się, które mogą zawierać np. szczegółowe wyjaśnienia dotyczące poszczególnych kryteriów weryfikacji efektów uczenia się albo wywiady z innymi osobami z niepełnosprawnością ruchu, które pomyślnie przeszły walidację;
- stosowne dokumenty (zwłaszcza efekty uczenia się), z którymi powinien zapoznać się uczestnik walidacji, opracowane zostały zgodnie ze standardem WCAG, ponieważ w grupie osób z niepełnosprawnością ruchu znajdują się także osoby, które mają trudności w obsłudze komputera i korzystają ze specjalnego sprzętu wspomagającego, którego prawidłowe działanie jest zależne od właściwej budowy strony internetowej.

W zakresie dokumentowania warto zadbać o:

- określenie, jaki rodzaj dokumentu będzie stanowić potwierdzenie posiadania danego efektu uczenia się;
- dopuszczenie, o ile to możliwe, dowodów w postaci rekomendacji od osób trzecich (np. pracodawców, opiekunów), które potwierdzałyby posiadanie przez uczestnika walidacji określonych umiejętności, ponieważ z uwagi na trudności w dostępie do edukacji

i szkolenia osoby z niepełnosprawnością ruchu mogą nie posiadać certyfikatów i dyplomów, a pracodawca czy opiekun to jedyne osoby, które mogą potwierdzić umiejętności posiadane przez osobę z niepełnosprawnością ruchu.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Jeśli identyfikowanie ma formę rozmowy z doradcą walidacyjnym, należy zadbać o to, aby:

- przedstawić się osobie z niepełnosprawnością intelektualną i zapytać jak ona się nazywa, żeby zbudować dobrą atmosferę spotkania, ponieważ osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą mieć trudności w regulowaniu własnych emocji i dlatego ważne jest, aby atmosfera spotkania nie potęgowała niepokoju czy zdenerwowania takiej osoby;
- mówić językiem prostym, żeby osoba z niepełnosprawnością intelektualną miała jak najmniej trudności ze zrozumieniem komunikatu;
- regularnie upewniać się, czy osoba z niepełnosprawnością intelektualną nas rozumie, prosząc, żeby opowiedziała swoimi słowami, o czym przed momentem była mowa;
- spotkania planować częściej, ale krótsze, ponieważ osobom z niepełnosprawnością intelektualną może być trudno utrzymać koncentrację przez dłuższy czas;
- traktować osoby z niepełnosprawnością intelektualną z szacunkiem, co oznacza postrzeganie ich jako osoby dorosłe, a nie dzieci, przyjmowanie, że samodzielnie kierują one własnym życiem oraz pozwalanie im na popełnianie błędów.

Jeśli identyfikowania uczestnik walidacji dokonuje samodzielnie, należy zadbać o to, aby:

- opracować materiały pomocnicze do samodzielnego identyfikowania się, które mogą zawierać np. szczegółowe wyjaśnienia dotyczące poszczególnych kryteriów weryfikacji efektów uczenia się albo wywiady z innymi osobami z niepełnosprawnością intelektualną, które pomyślnie przeszły walidację;
- stosowne dokumenty (zwłaszcza efekty uczenia się), z którymi powinien zapoznać się uczestnik walidacji, opracowane zostały w formie tekstu łatwego do czytania i rozumienia (ETR).

W zakresie dokumentowania warto zadbać o:

- określenie, jaki rodzaj dokumentu będzie stanowić potwierdzenie posiadania danego efektu uczenia się;
- dopuszczenie, o ile to możliwe, dowodów w postaci rekomendacji od osób trzecich, (np. pracodawców, opiekunów), które potwierdzałyby posiadanie przez uczestnika walidacji określonych umiejętności, ponieważ z uwagi na trudności w dostępie do edukacji i szkolenia osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą nie posiadać certyfikatów i dyplomów,

a pracodawca czy opiekun to jedyne osoby, które mogą potwierdzić umiejętności posiadane przez osobę z niepełnosprawnością intelektualną;

- sposób przesyłania dokumentów był prosty – należy przygotować szczegółową graficzną instrukcję przesyłania dokumentów.

W przypadku niektórych osób z niepełnosprawnością samodzielne identyfikowanie efektów uczenia się może sprawiać trudności. Dlatego na etapie identyfikowania warto uwzględnić możliwość spotkania z doradcą walidacyjnym.

5.4.2. Weryfikacja

Katalog metod walidacji przygotowany przez Instytut Badań Edukacyjnych¹¹ opisuje 10 wybranych metod walidacji efektów uczenia się. Na potrzeby ekspertyzy wybrane zostały cztery najczęściej wskazywane w opisach walidacji metody: test teoretyczny – test pisemny, rozmowa z komisją, obserwacja w warunkach symulowanych oraz analiza dowodów i deklaracji. Dla każdej z czterech metod wskazano przykładowe sposoby dostosowania w odniesieniu do poszczególnych grup osób z niepełnosprawnościami.

5.4.2.1. Metoda: test teoretyczny – test pisemny

Test teoretyczny – test pisemny może sprawiać trudności ze względu na konieczność wykonywania następujących czynności: pisanie ręczne, pisanie na klawiaturze, szybkie pisanie na klawiaturze, pisanie w języku polskim, czytanie w języku polskim, udzielanie odpowiedzi głosowych w języku polskim, rozwiązywanie testu w określonym czasie.

W tabeli 7 przedstawiony został przykładowy efekt uczenia się i kryteria jego weryfikacji (opis kwalifikacji rynkowej „Farmerskie wyrabianie serów i innych produktów z mleka – Serowar farmerski” zgłoszony do włączenia do ZSK), który może zostać sprawdzony za pomocą pisemnego testu teoretycznego.

¹¹ <https://walidacja.ibe.edu.pl/metody/pl/>

Tabela 7. Efekty uczenia się i kryteria weryfikacji dla opisu kwalifikacji rynkowej „Farmerskie wyrobienie serów i innych produktów z mleka – Serowar farmerski” zgłoszonego do włączenia do ZSK

Efekt uczenia się	Kryterium weryfikacji osiągnięcia efektu uczenia się
Charakteryzuje wymogi prawne dotyczące żywności dopuszczonej do obrotu handlowego	<p>Omawia zakres działania instytucji nadzorujących bezpieczeństwo żywności.</p> <p>Omawia przepisy prawa dotyczące bezpieczeństwa żywności w obrocie handlowym.</p> <p>Omawia przepisy prawa dopuszczenia surowców i dodatków do stosowania w przetwórstwie mleka.</p> <p>Wymienia regulacje prawne dotyczące badań produktów pochodzenia zwierzęcego.</p> <p>Określa warunki uzyskania certyfikatu eko wyrobów z mleka.</p>

Poniżej przedstawione zostały przykładowe sposoby dostosowania tej metody weryfikacji.

Osoby z niepełnosprawnością słuchu

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- związane z rozumieniem tekstu w języku polskim,
- związane z poprawnym pisaniem w języku polskim.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- możliwość udzielania odpowiedzi w polskim języku migowym,
- obecność tłumacza polskiego języka migowego.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- opracowanie testu w formie aplikacji komputerowej zawierającej pytania opracowane w polskim języku migowym oraz możliwość udzielania odpowiedzi w polskim języku migowym.

Osoby z niepełnosprawnością wzroku

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- związane z czynnościami czytania i pisania,
- związane ze zbyt małą ilością czasu przeznaczoną na rozwiązanie testu.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- wydłużenie czasu przeznaczonego na rozwiązanie testu;

- możliwość korzystania z przyborów optycznych, z których na co dzień korzysta osoba z niepełnosprawnością wzroku (np. lupy elektroniczne);
- oświetlenie stanowiska pracy dostosowane do dysfunkcji osoby z niepełnosprawnością wzroku;
- możliwość korzystania z asystenta wspomagającego w pisaniu i/lub czytaniu;
- możliwość korzystania z komputera – przygotowanie arkusza egzaminacyjnego w formie pliku pdf lub MS Word nagranych na płytę CD lub pendrive'a;
- przygotowanie arkusza testu w piśmie Braille'a;
- możliwość korzystania ze sprzętu i oprogramowania specjalistycznego (urządzenia lektorskie, terminale brajlowskie, maszyny do pisania Braille'em, programy do powiększania tekstu i obrazu na komputerze, klawiatury specjalistyczne, powiększalniki).

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- opracowanie testu w formie aplikacji komputerowej współpracującej ze specjalistycznymi programami przeznaczonymi dla osób z niepełnosprawnością wzroku.

Osoby z niepełnosprawnością ruchu

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- związane z pisaniem,
- związane z utrzymaniem przez dłuższy czas jednej pozycji ciała,
- związane z niedopasowaniem wysokości biurka do potrzeb osoby poruszającej się na wózku inwalidzkim,
- związane z mówieniem.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- obecność asystenta wspomagającego w pisaniu i/lub czytaniu,
- przedłużenie czasu przeznaczonego na rozwiązanie testu (w przypadku problemów z pisaniem),
- ergonomiczne biurka z możliwością regulacji wysokości blatu,
- możliwość rozwiązywania testu przy pomocy komputera z odpowiednią klawiaturą i/lub myszką.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- dostęp do szerokiego zakresu technologii wspierających, np. urządzeń do obsługi komputera za pomocą wzroku.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- z czytaniem,
- z czytaniem ze zrozumieniem,
- z przystosowaniem się do nowej sytuacji,
- z pisaniem,
- z komunikacją (trudności w wypowiedaniu się na określony temat, formułowaniu wypowiedzi, agramatyzmy, wady artykulacyjne, ubogi zasób słownictwa).

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- obecność asystenta, który odczyta treść testu na głos,
- przedłużenie czasu przeznaczonego na rozwiązanie testu,
- opracowanie pytań testowych w formie tekstu łatwego do czytania i zrozumienia,
- symulacja walidacji z uczestnikiem przed właściwą walidacją,
- unikanie pytań wymagających formułowania dłuższych wypowiedzi.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- opracowanie testu w postaci aplikacji komputerowej, w której pytania i odpowiedzi są prezentowane na ekranie w formacie tekstowym z powiązaniem obrazem, a pytanie jest automatycznie odczytywane użytkownikowi poprzez nagranie dźwiękowe¹².

5.4.2.2. Metoda: rozmowa z komisją

Rozmowa z komisją może sprawiać trudności ze względu na konieczność wykonywania następujących czynności: mówienie, słuchanie, mówienie w języku polskim, rozumienie języka polskiego.

W tabeli 8 przedstawiony został przykładowy efekt uczenia się i kryteria jego weryfikacji (opis kwalifikacji rynkowej „Farmerskie wyrobienie serów i innych produktów z mleka – Serowar farmerski” zgłoszony do włączenia do ZSK), który może zostać sprawdzony za pomocą rozmowy z komisją.

¹² Przykładem takiego rozwiązania jest ATLAS – *Accessible Testing, Learning and Assessment System* opracowany przez AbleLink Smart Living Technologies, www.ablelinktech.com.

Tabela 8. Efekty uczenia się i kryteria weryfikacji zawarte w opisie kwalifikacji rynkowej „Farmerskie wyrabianie serów i innych produktów z mleka – Serowar farmerski”¹³

Efekt uczenia się	Kryterium weryfikacji osiągnięcia efektu uczenia się
Charakteryzuje etapy farmerskiej produkcji serów i innych wyrobów z mleka	<p>Omawia termiczne metody utrwalania mleka (pasteryzację, termizację, sterylizację).</p> <p>Omawia zaprawianie mleka.</p> <p>Omawia proces koagulacji.</p> <p>Omawia sposoby obróbki gęstwy serowej.</p> <p>Omawia formowanie i prasowanie dla różnych produktów pochodzących z mleka.</p> <p>Omawia solenie serów.</p> <p>Omawia warunki dojrzewania i pielęgnacji dla różnych rodzajów serów.</p>

Poniżej przedstawione zostały przykładowe sposoby dostosowania tej metody weryfikacji.

Osoby z niepełnosprawnością słuchu

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- w przypadku osób z niepełnosprawnością słuchu możemy mieć do czynienia z rozmową w polskim języku migowym albo w języku polskim, w związku z tym trudności mogą dotyczyć albo słuchania, albo mówienia w języku polskim.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

Podczas rozmowy w języku migowym trzeba pamiętać, że:

- nie należy rozpoczynać rozmowy, jeżeli tłumacz języka migowego jest nieobecny;
- należy pozwolić tłumaczowi i osobie głuchej na wybranie najdogodniejszego dla nich ustawienia krzeseł;
- podczas rozmowy z udziałem tłumacza należy zwracać się do osoby głuchej, a nie do tłumacza;
- rozmowa z udziałem tłumacza może zająć więcej czasu niż zwykła rozmowa, więc należy przewidzieć na nią odpowiednią ilość czasu.

Podczas rozmowy w języku polskim należy pamiętać, aby:

- mówić wyraźnie, ale nie artykułować w sposób przesadny;
- zapewnić osobie z niepełnosprawnością słuchu widok na usta osoby mówiącej;

¹³ Wniosek o włączenie kwalifikacji jest procedowany w ministerstwie właściwym.

- mówić w zwykłym tempie i ze zwykłą głośnością, chyba że osoba z niepełnosprawnością słuchu poprosi o zmianę tempa lub głośniejsze mówienie;
- podczas mówienia patrzeć bezpośrednio na osobę z niepełnosprawnością;
- podczas mówienia trzymać ręce z dala od ust;
- zapewnić takie ustawienie krzesła, aby osoba z niepełnosprawnością słuchu nie musiała patrzeć „pod światło”, kiedy obserwuje twarz i usta rozmówcy;
- upewnić się, że żadne dźwięki z otoczenia nie będą zakłócać rozmowy.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- włączenie w skład członków komisji egzaminacyjnej osoby biegle posługującej się językiem migowym;
- adaptacja akustyczna pomieszczenia, w którym prowadzona jest rozmowa, polegająca na wyłożeniu posadzki grubą wykładziną dywanową oraz zamontowaniu na sufitach podwieszanych paneli o dużym współczynniku pochłaniania dźwięku.

Osoby z niepełnosprawnością wzroku

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- z widzeniem,
- z umiejscowienia rozmówcy w przestrzeni.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- upewnienie się, że osoba z niepełnosprawnością wzroku identyfikuje wszystkie osoby zasiadające w komisji, dzięki czemu uniknie się kłopotliwych dla uczestnika walidacji trudności w identyfikowaniu rozmówcy;
- po rozpoczęciu rozmowy kwalifikacyjnej unikanie zmian zajmowanego miejsca w sali (z powodów przedstawionych powyżej);
- upewnienie się, że pies asystujący zostanie wpuszczony do budynku i ma dostęp do wody;
- zwracanie się twarzą do osoby z niepełnosprawnością wzroku, ponieważ osoby, które są niewidome, mogą być wyczuwane na kierunek dźwięku i odwracając wzrok (co zmienia kierunek głosu), można stworzyć wrażenie braku zainteresowania;
- podczas proponowania miejsca siedzącego należy – po uzyskaniu na to zgody - położyć rękę osoby na oparciu lub poręczy krzesła i udzielić słownych wskazówek, aby ułatwić jej zajęcie miejsca;
- informowanie osoby z niepełnosprawnością wzroku, kiedy robi się pauzę albo wykonuje notatki, ponieważ nie zawsze może ona usłyszeć, że ktoś pisze lub zmienia swoje miejsce w sali.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- zapewnienie członkom komisji egzaminacyjnej szkolenia w zakresie savoir-vivre'u w kontakcie z osobami z niepełnosprawnością wzroku.

Osoby z niepełnosprawnością ruchu

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- z mówieniem,
- z utrzymaniem pionowej postawy ciała,
- z poruszaniem się.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- zapewnienie dostępności pomieszczenia, w którym rozmowa będzie się odbywała, a jeśli miejsce przewidziane do przeprowadzenia wywiadu jest niedostępne (np. znajduje się na piętrze w budynku bez windy), należy je zmienić;
- traktowanie wózka inwalidzkiego, laski, kul itp. jako przestrzeni osobistej osoby z niepełnosprawnością i niedotykanie ich bez zapytania (np. należy zapytać o potrzebę pomocy osobę poruszającą się na wózku inwalidzkim, a nie zakładać, że trzeba jej pomóc i kierować wózkiem);
- upewnienie się, że wózek inwalidzki, laska, kule itp. znajdują się w zasięgu osoby z niepełnosprawnością i zadbanie o to, żeby można je było odłożyć w wyznaczone miejsce znajdujące się w zasięgu tej osoby, a jeśli używa ona kul, chodzika lub innego sprzętu pomocniczego, warto zaproponować jej pomoc np. przy zdejmowaniu płaszcza czy przenoszeniu torby;
- dopytanie, czy osoba z niepełnosprawnością ruchu chce przenieść się na krzesło biurowe na czas odbywania rozmowy (niektórzy użytkownicy wózków inwalidzkich mogą preferować takie rozwiązanie);
- podczas dłuższej rozmowy trwającej dłużej niż kilka chwil zadbanie o to, żeby twarz rozmówcy znajdowała się na poziomie oczu osoby z niepełnosprawnością ruchu, która porusza się na wózku;
- zaproponowanie uścisku dłoni – jeśli np. dana osoba ma ograniczone użycie rąk lub nosi sztuczną kończynę, dopuszczalny jest nawet uścisk lewej ręki.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- zapewnienie członkom komisji egzaminacyjnej szkolenia w zakresie savoir-vivre'u w kontakcie z osobami z niepełnosprawnością ruchu,

- w indywidualnych przypadkach (trudności z mówieniem) zastąpienie rozmowy z komisją egzaminem pisemnym.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- w rozumieniu mowy,
- w wyrażaniu myśli i budowaniu wypowiedzi,
- w koncentrowaniu się na pytaniu,
- w zapamiętaniu pytania.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

Należy stosować wszystkie zalecenia sformułowane w odniesieniu do etapu identyfikowania z udziałem doradcy walidacyjnego, a ponadto:

- zapewnić wystarczająco dużo czasu na odpowiedź, jeśli dana osoba ma trudności z mówieniem lub używa technologii wspomagających w komunikacji, a w przypadku niezrozumienia, co dana osoba powiedziała, należy poprosić ją o powtórzenie odpowiedzi;
- o ile to możliwe, dzielić jedno pytanie dotyczące kilku powiązanych ze sobą zagadnień na odrębne pytania dotyczące poszczególnych zagadnień, ponieważ przetwarzanie zbyt dużej ilości informacji naraz może być dla osoby z niepełnosprawnością intelektualną zbyt trudne.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- zapewnienie członkom komisji egzaminacyjnej szkolenia w zakresie savoir-vivre'u w kontakcie z osobami z niepełnosprawnością intelektualną;
- umożliwienie obecności osób trzecich (rodziców, opiekunów) podczas rozmowy, o ile mogłoby to wspierać osobę z niepełnosprawnością intelektualną.

5.4.2.3. Metoda: obserwacja w warunkach symulowanych

Sposób zapewnienia dostępności w przypadku tej metody związany jest z jednej strony z zastosowaną techniką (np. zadanie praktyczne, projekt, gra symulacyjna), a z drugiej strony z rodzajami czynności, jakie osoba z niepełnosprawnością musi wykonać w czasie walidacji.

Na przykładzie efektu uczenia się „Tworzy kurs na platformie” i jego kryteriów weryfikacji (kwalifikacja rynkowa „Obsługa platformy do nauczania zdalnego”) zostaną omówione możliwe dostosowania metody obserwacji w warunkach symulowanych (tab. 9).

Tabela 9. Efekt uczenia się i kryteria weryfikacji dla kwalifikacji „Obsługa platformy do nauczania zdalnego”

Efekt uczenia się	Kryterium weryfikacji osiągnięcia efektu uczenia się
Tworzy kurs na platformie	Zakłada kursy na platformie. Uruchamia kurs na platformie zamówiony przez użytkownika. Kopiuje gotowe kursy na platformie lub treści. Importuje wybraną zawartość z jednego kursu na platformie do drugiego.

W celu sprawdzenia przedstawionego zestawu umiejętności instytucja certyfikująca opracowuje zadanie praktyczne, które uczestnik walidacji ma wykonać podczas walidacji. Zadanie to będzie wykonywane przy użyciu komputera.

Poniżej przedstawione zostały przykładowe sposoby zapewnienia dostępności dla tej przykładowej obserwacji w warunkach symulowanych.

Osoby z niepełnosprawnością słuchu

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- w rozumieniu tekstu w języku polskim.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- zapewnienie instrukcji do zadania w języku migowym,
- przygotowanie instrukcji do zadania w języku łatwym do czytania i rozumienia (ETR),
- przygotowanie instrukcji do zadania w języku prostym (*plain language*).

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- zapewnienie udziału tłumacza polskiego języka migowego, dzięki czemu osoba głucha ma możliwość zadawania dodatkowych pytań w związku z instrukcją;
- jeśli instrukcje są podawane ustnie – zadbanie o adaptację akustyczną pomieszczenia, w którym odbywa się obserwacja.

Osoby z niepełnosprawnością wzroku

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- związane z widzeniem,
- związane z czytaniem.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- sprawdzenie, czy zadanie jest możliwe do wykonania z wykorzystaniem technologii wspierającej osobę z niepełnosprawnością wzroku (np. czytnik ekranu) – strona internetowa, na której pracują uczestnicy walidacji, powinna być zbudowana zgodnie ze standardem WCAG;
- zapewnienie oświetlenia stanowiska pracy odpowiedniego do potrzeb osoby z niepełnosprawnością wzroku;
- zapewnienie wystarczającej ilości czasu na wykonanie zadania, ponieważ korzystanie z technologii wspierających zwykle zajmuje tego czasu więcej.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- zapewnienie szerokiego zestawu technologii wspierających korzystanie z komputera osobom z niepełnosprawnością wzroku;
- zastosowanie kontrastowych względem otoczenia elementów wyposażenia stanowiska pracy, np. powierzchni siedziska krzesła i blatu stołu.

Osoby z niepełnosprawnością ruchu

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- w precyzyjnym chwytaniu,
- w utrzymaniu prostej pozycji ciała.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- strona internetowa, na której pracują uczestnicy walidacji, powinna być zbudowana zgodnie ze standardem WCAG, przy czym w szczególności należy zadbać, aby wszystkie funkcjonalności w treści strony były obsługiwane za pomocą interfejsu klawiatury, a ponadto aby uczestnik walidacji mógł skorzystać z takiego urządzenia peryferyjnego, które jest najbardziej dopasowane do jego potrzeb (np. klawiatura do pisania za pomocą głowy lub ust, klawiatura do pisania jedną ręką, klawiatura do pisania dla osób mających ograniczoną możliwość poruszania palcami i nadgarstkiem np. wskutek urazów rdzenia kręgowego, urządzenia zastępujące mysz, urządzenia do sterowania wzrokiem);
- zapewnienie odpowiedniej ilości czasu na wykonanie zadania, ponieważ korzystanie z technologii wspierających zwykle zajmuje tego czasu więcej;
- dopasowanie ergonomicznych aspektów wykonywania zadania do potrzeb osoby z niepełnosprawnością ruchu, w szczególności zapewnienie np.: regulowanej wysokości płaszczyzny pracy, przesuwanego blatu biurka, zaokrąglonych narożników blatu biurka, wspornika kończyny górnej do pracy przy komputerze, krzesła dla osób z ograniczeniami

ruchu w stawach biodrowych, krzesła ze zwiększonym zakresem regulacji, pasów przytrzymujących uczestnika na krześle.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- jeżeli odpowiednie meble nie są dostępne na rynku, zaprojektowanie ich i wykonanie zgodnie z indywidualnymi potrzebami uczestnika walidacji.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- w zrozumieniu instrukcji pisemnej,
- w koncentrowaniu się na zadaniu przez dłuższy czas.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- podawanie instrukcji ustnie zamiast pisemnie;
- jeżeli to możliwe, instrukcje dotyczące wykonania zadania nie powinny wymuszać na osobie przetrzymywania dużej ilości informacji w pamięci roboczej – w tym celu można rozważyć podawanie instrukcji etapowo, a przykładem takiego rodzaju podawania instrukcji jest egzamin na prawo jazdy;
- należy zaczynać od poleceń prostych i stopniowo zwiększać poziom ich trudności;
- instrukcje powinny być kierowane bezpośrednio do osoby, która wykonuje zadanie, najlepiej w formie trybu rozkazującego, np. zamiast polecenia „Proszę uruchomić kurs na platformie” lepiej użyć sformułowania „Uruchom kurs na platformie”;
- jeżeli instrukcja zawiera ilustracje, należy jednoznacznie wskazać, do którego elementu instrukcji one się odnoszą;
- zaplanowanie przerw w trakcie wykonywania zadania;
- zapewnienie odpowiedniej ilości czasu na wykonanie zadania;
- jeżeli instrukcje muszą być podane w formie pisemnej, należy je opracować w języku łatwym do czytania i rozumienia – w szczególności oznacza to m.in.: używanie zdań krótkich, najlepiej pojedynczych, unikanie zaimków, zwracanie się bezpośrednio do osoby czytającej (forma 2. os. l.p.), używanie zdań pozytywnych zamiast negatywnych (np. „Trzeba skończyć zadanie po dwóch godzinach” zamiast „Nie należy kończyć zadania przed upływem dwóch godzin”), używanie strony czynnej, prostych i łatwych do zrozumienia wyrazów, bez metafor i zwrotów obcojęzycznych („Zapoznaj się z poniższym przykładem” zamiast „Zapoznaj się z poniższym case'em”), stosowanie liczb zapisanych cyframi, a nie słownie, unikanie skrótów, użycie przejrzystej i wyraźnej czcionki, rozpoczynanie i kończenie zdań zawsze na tej samej stronie.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- zapewnienie osobie z niepełnosprawnością intelektualną możliwości próbnego wykonania zadania w sali i na sprężcie, na którym obserwacja będzie docelowo prowadzona.

Przedstawione powyżej rozwiązania mają charakter przykładowy. W zależności od kwalifikacji i sprawdzanych efektów uczenia się oraz zadania przewidzianego do realizacji należy dokonać analizy potencjalnych barier w dostępie dla osób z niepełnosprawnościami oraz zaplanować sposoby zapewnienia dostępności. Szczególnie pomocny w tym zakresie może być materiał opracowany przez Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy *Przystosowanie obiektów, pomieszczeń oraz stanowisk pracy dla osób niepełnosprawnych o specyficznych potrzebach – dobre praktyki dostępny on-line:*

https://www.ciop.pl/CIOPPortalWAR/file/74755/Dobre_praktyki-wersja_finalna2014.pdf

5.4.2.4. Metoda: analiza dowodów i deklaracji

Metoda analizy dowodów i deklaracji polega na dostarczeniu przez osobę przystępującą do walidacji dowodów/dokumentów, które mogą potwierdzić osiągnięte przez nią efekty uczenia się. Komisja walidacyjna analizuje dostarczone dowody/dokumenty i decyduje, czy świadczą one o osiągnięciu przez kandydata wybranych efektów uczenia się i spełnieniu kryteriów weryfikacji.

Przykładowe dostosowania do potrzeb osób z niepełnosprawnościami dla metody „analiza dowodów i deklaracji” będą przedstawione w odniesieniu do poniższego efektu uczenia się i kryteriów weryfikacji jego osiągnięcia określonego dla kwalifikacji „Wdrażanie dostępności w organizacji” (tab. 10).

Tabela 10. Efekt uczenia się i kryteria weryfikacji dla kwalifikacji „Wdrażanie dostępności w organizacji”

Efekt uczenia się	Kryterium weryfikacji osiągnięcia efektu uczenia się
Rekomenduje rozwiązania uwzględniające potrzeby osób ze szczególnymi potrzebami i możliwości ich realizacji przez organizację	<p>Proponuje rozwiązania zapewniające dostępność (z uwzględnieniem projektowania uniwersalnego lub racjonalnego usprawnienia) w głównych obszarach działalności organizacji, m.in. obsługa klienta, komunikacja, usługi, kadry, zarządzanie.</p> <p>Proponuje obszary szkoleń z uwzględnieniem ich ramowego programu w zakresie dostępności dla pracowników/pracownic organizacji, m.in. obsługa klienta, komunikacja, usługi, kadry, zarządzanie.</p>

Uczestnik walidacji powinien opracować rekomendację dla wybranej organizacji zgodnie z wytycznymi przedstawionymi przez instytucję certyfikującą.

Poniżej zaprezentowano przykładowe sposoby zapewnienia dostępności tej metody w odniesieniu do poszczególnych grup osób z niepełnosprawnościami.

Osoby z niepełnosprawnością słuchu

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- w pisaniu w języku polskim,
- w czytaniu w języku polskim.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- możliwość przygotowania rekomendacji przez uczestnika walidacji w formie tłumaczenia tekstu migowego na język polski, tzn. dopuszczenie możliwości, że tekst polski (ale nie treści w nim zawarte) nie został przygotowany samodzielnie przez osobę z niepełnosprawnością słuchu;
- opracowanie w języku migowym wytycznych do przygotowania rekomendacji, przedstawionych przez instytucję certyfikującą.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- możliwość przedstawienia przez uczestnika walidacji rekomendacji w formie nagrania w języku migowym.

Osoby z niepełnosprawnością wzroku

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- z czytaniem,
- z pisaniem na komputerze (formatowaniem tekstu).

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- opracowanie w formie dokumentu elektronicznego zgodnego ze standardami WCAG wytycznych do przygotowania rekomendacji, przedstawionych przez instytucję certyfikującą,
- możliwość przedstawienia przez uczestnika walidacji rekomendacji w formie nagrania audio.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- opracowanie w formie audiobooka wytycznych do przygotowania rekomendacji, przedstawionych przez instytucję certyfikującą.

Osoby z niepełnosprawnością ruchu

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- związane z obsługą komputera za pomocą myszy / zwykłej klawiatury,
- związane z transportem/dojazdem do siedziby instytucji certyfikującej.

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- opracowane w formie dokumentu elektronicznego zgodnego ze standardem WCAG wytycznych do przygotowania rekomendacji, przedstawionych przez instytucję certyfikującą;
- zapewnienie możliwości przesłania dokumentów drogą elektroniczną lub pocztą.

Możliwe dostosowania – zakres optimum: nie dotyczy.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Trudności, jakie mogą się pojawić:

- w zrozumieniu tekstu pisanego,
- w pisaniu w języku polskim,
- z obsługą komputera (np. obsługą stworzonej przez instytucję certyfikującą platformy do przesyłania dokumentów).

Możliwe dostosowania – zakres minimum:

- opracowanie w formie tekstu łatwego do czytania i rozumienia (ETR) wytycznych do przygotowania rekomendacji, przedstawionych przez instytucję certyfikującą;
- opracowanie stron internetowych (np. platformy do przesyłania dokumentów) w formie dokumentu elektronicznego zgodnego ze standardem WCAG.

Możliwe dostosowania – zakres optimum:

- uzupełnienie katalogu dowodów o rekomendacje pochodzące od osób trzecich (pracodawca, asystent osoby z niepełnosprawnością, pracownik socjalny), które będą potwierdzały posiadanie przez osobę z niepełnosprawnością intelektualną wymaganych umiejętności;
- uzupełnienie katalogu dowodów o nagranie wideo, podczas którego osoba z niepełnosprawnością przedstawia rekomendacje.

5.5. System zapewniania jakości

Zgodnie z Ustawą o ZSK na system zapewniania jakości walidacji i certyfikowania składają się wewnętrzny i zewnętrzny system zapewniania jakości. Wewnętrzny system zapewniania jakości (WSZJ) dotyczy zasad postępowania, procedur, metod oraz rozwiązań organizacyjnych

służących zapewnianiu poprawności oraz doskonaleniu walidacji i certyfikowania. Podmiotem, który opracowuje i stosuje wewnętrzny system zapewniania jakości, jest instytucja certyfikująca.

Elementem wewnętrznego systemu zapewniania jakości mogą stać się:

- audyty dostępności architektonicznej, cyfrowej, informacyjno-komunikacyjnej;
- badania dostępności walidacji przeprowadzane z udziałem uczestników z niepełnosprawnościami oraz wnioski płynące z analizy tych badań;
- badania dotyczące liczby osób z niepełnosprawnościami zainteresowanych przystąpieniem do walidacji;
- plany i sprawozdania z realizacji związanych z wdrażaniem dostępności;
- opisy działań podjętych w celu zachęcenia osób z niepełnosprawnościami do przystąpienia do walidacji.

Instytucja certyfikująca zobowiązana jest do sporządzania ewaluacji wewnętrznej nie rzadziej niż raz na trzy lata. Raport z tej ewaluacji powinien zawierać m.in. ocenę stosowanych metod walidacji pod względem ich zgodności z wymaganiami walidacji zawartymi w obwieszczeniu dotyczącym włączenia kwalifikacji rynkowej oraz pod względem trafności stosowanych metod i kryteriów. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na to, czy stosowane metody i kryteria walidacji nie stwarzają dodatkowych barier w dostępie dla osób z niepełnosprawnościami. Instytucja certyfikująca, która w praktyce przeprowadza walidację z udziałem osoby z niepełnosprawnością, może zdobywać takie informacje bezpośrednio od uczestnika.

Zewnętrzny system zapewniania jakości jest prowadzony przez podmioty zewnętrznego zapewniania jakości (PZZJ) wpisane na listę podmiotów zewnętrznego zapewniania jakości, która jest prowadzona przez ministra koordynatora ZSK i podawana do publicznej wiadomości. Zadaniem PZZJ-otów są: monitorowanie spełniania przez instytucję certyfikującą wymagań określonych w Ustawie o ZSK, monitorowanie wewnętrznego systemu zapewniania jakości oraz okresowa ewaluacja zewnętrzna obejmująca walidację i certyfikowanie prowadzone przez instytucję certyfikującą. Efekty działań PZZJ-otów to m.in. formułowanie wniosków i rekomendowanie zmian w wymaganiach dotyczących walidacji. Wdrożenie aspektów dostępności do wewnętrznego planu zapewniania jakości, a także analiza konkretnych przypadków walidacji, w której brała udział osoba z niepełnosprawnością, umożliwi PZZJ-otom ewentualne rekomendowanie zmian w wymaganiach dotyczących walidacji, które mogą w konsekwencji wpłynąć na poprawę dostępności całego ZSK.

5.6. Podsumowanie

Przedstawione w tym rozdziale sposoby zapewnienia dostępności dla osób z niepełnosprawnością mają charakter poglądowy. Zapewnienie dostępności wiąże się każdorazowo z analizą tego, jakie konkretnie czynności będzie musiał wykonać uczestnik walidacji i na jakie trudności może w związku z tym napotkać konkretna osoba z niepełnosprawnością. Decyzja o wprowadzeniu określonego sposobu zapewnienia dostępności powinna być powiązana z indywidualnymi potrzebami uczestnika walidacji.

W rozdziale tym rozmaite rozwiązania szczegółowe zostały zaledwie zasygnalizowane. Ich pełne omówienie zdecydowanie wykracza poza ramy tej ekspertyzy. Dlatego w treści wskazano opracowania, w których znaleźć można więcej informacji na ten temat. W bibliografii wskazane zostały dodatkowe materiały, z których warto korzystać podczas rozwiązywania zidentyfikowanych problemów związanych z dostępnością walidacji w konkretnej jednostce certyfikującej.

6. Dobre praktyki zagraniczne dotyczące dostosowania walidacji do potrzeb osób z niepełnosprawnościami

Niniejszy rozdział przedstawia dwa rozwiązania zagraniczne związane z dostępnością walidacji dla osób z niepełnosprawnościami.

Pierwsze rozwiązanie to przewodnik metodologiczny portugalskiej organizacji wspierającej osoby z porażeniem mózgowym. Przewodnik uwzględnia szerszy niż w Polsce katalog rodzajów dostępności. Obejmuje swoim zakresem także te tematy, o których stosunkowo mało mówi się w Polsce w kontekście niepełnosprawności. Chodzi o postawy wobec osób z niepełnosprawnościami i postrzeganie niepełnosprawności, przejawiające się m.in. w przyjmowaniu ukrytych założeń dotyczących walidacji oraz jej metod.

Drugie rozwiązanie to aplikacja internetowa dla osób z niepełnosprawnością wzroku opracowana przez doktorantów jednego z brazylijskich uniwersytetów. Aplikacja umożliwia tym osobom samodzielny udział w procesie egzaminowania, bez konieczności korzystania ze wsparcia asystentów czytających i notujących. To rozwiązanie jest ciekawe nie tylko z uwagi na sposób, w jaki nowe technologie wspierają osoby z niepełnosprawnością. O wiele ważniejsza jest motywacja, którą kierowali się autorzy. Chodziło o to, żeby zapewnić osobom z niepełnosprawnością wzroku możliwość samodzielnego udziału w egzaminach. Rozwiązanie to promuje niezależność osób z niepełnosprawnościami, wskazując tym samym na istotę dostępności, czyli możliwość korzystania z zasobów i usług na równi z innymi, a nie na specjalnych warunkach.

6.1. Przewodnik metodologiczny

Portugalska organizacja Associação de Paralisia Cerebral de Coimbra (APCC - Stowarzyszenie na rzecz Osób z Porażeniem Mózgowym w Coimbrze) jest współautorem dokumentu *Przewodnik metodologiczny dotyczący dostępu dla osób niepełnosprawnych i niepełnosprawności w procesie uznawania, walidacji i certyfikacji. Umiejętności — poziom podstawowy*.

W dokumencie wyróżniono sześć rodzajów dostępności w odniesieniu do walidacji:

- dostępność architektoniczna – brak fizycznych barier środowiskowych w domach, budynkach usługowych, w przestrzeniach miejskich lub obiektach oraz w indywidualnych lub zbiorowych środkach transportu;
- dostępność komunikacyjna – brak barier w komunikacji interpersonalnej, pisemnej i wirtualnej (dostępność cyfrowa);
- dostępność metodologiczna – brak barier w metodach i technikach walidacji;
- dostępność instrumentalna – brak barier w dostępie do instrumentów, przyborów i narzędzi wykorzystywanych przez osoby z niepełnosprawnością;
- dostępność programowa – brak niewidocznych barier w politykach publicznych (ustawy, dekrety, rozporządzenia) oraz zasadach lub regulacjach (instytucjonalnych, biznesowych itp.);
- dostępność postaw – brak uprzedzeń, stygmatyzacji, stereotypów i dyskryminacji ze strony osób zaangażowanych w walidację.

Szczególną uwagę warto zwrócić na dostępność metodologiczną i dostępność postaw.

Przewodnik zawiera katalog efektów uczenia się przedstawionych w odniesieniu do sprawności niezbędnych do wykonania danej czynności. Na przykład czynność „opracowywanie tekstu z uwzględnieniem głównej myśli i zagadnień dodatkowych” w kontekście osób z niepełnosprawnością intelektualną wymaga użycia sprawności językowych oraz poznawczych mózgu. Na tym jednak przewodnik nie poprzestaje. Dla każdej tak zidentyfikowanej umiejętności wskazane są sposoby zapewnienia dostępności. Przewodnik zaleca zatem uwzględnianie dostępności już na etapie formułowania kryteriów weryfikacji efektów uczenia się. Jakie są konsekwencje takiego podejścia?

Opracowanie ww. katalogu efektów uczenia się związane jest z dostępnością metodologiczną. Jak głosi jedna z wyróżnionych w przewodniku sentencji: „Należy kłaść nacisk na osobę, a nie na niepełnosprawność”. Sposób, w jaki formułujemy efekty uczenia się i kryteria ich weryfikacji, może być obciążony ableizmem. Oznacza to, że osoby przygotowujące opis danej kwalifikacji mogą posługiwać się pewnymi – niekoniecznie mającymi swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości – wyobrażeniami osób z niepełnosprawnością. Dlatego autorzy przewodnika zalecają analizę tego, w jaki sposób zdobycie określonej kwalifikacji może przejawiać się w przypadku osoby z niepełnosprawnością.

Przewodnik zawiera szereg wskazówek odnoszących się do postaw i kompetencji społecznych osób, które przeprowadzają walidację.

W odniesieniu do poszczególnych grup osób z niepełnosprawnościami przewodnik formułuje m.in. następujące zalecenia:

Osoby z niepełnosprawnością wzroku

- pracownicy instytucji przeprowadzającej szkolenia i walidację muszą być uwrażliwieni i zmotywowani do pracy z osobami z niepełnosprawnością wzroku, w tym celu powinni więc znać dobre praktyki i współpracować z organizacjami specjalizującymi się w działaniach na rzecz tej grupy;
- pracownicy instytucji przeprowadzającej szkolenia i walidację muszą być świadomi wagi komunikacji paralingwistycznej, czyli takiej, która przebiega na poziomie tonu głosu, pauz i milczenia.

Osoby z niepełnosprawnością słuchu

- w całym procesie walidacji komunikacja powinna być zasadniczo wizualna, poprzez język migowy lub czytanie z ruchu warg, w zależności od kompetencji językowych danej osoby;
- materiały napisane w języku portugalskim muszą być zawsze tłumaczone na język migowy lub dodatkowo wyjaśnione, jeśli to konieczne, za pomocą alternatywnych metod komunikacji dla osób z zaburzeniami funkcji słuchowych, które nie posługują się językiem migowym;
- formalna lub nieformalna komunikacja musi być zgodna z preferencjami językowymi uczestnika;
- ponieważ język migowy jest językiem wizualno-przestrzennym, osoby posługujące się nim nie mogą jednocześnie się komunikować i prowadzić obserwację dotyczącą innych bodźców wzrokowych (np. analiza tabeli czy obrazu), dlatego muszą być stworzone odpowiednie warunki, aby do takich sytuacji nie dochodziło;
- w przypadku tworzenia portfolio uwzględniającego osobiste przemyślenia kandydata sugeruje się pozostawienie swobody wyboru języka, w jakim to portfolio zostanie opracowane (nagranie wideo w języku migowym albo wypowiedź w języku portugalskim).

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną

- włączanie w walidację, za zgodą uczestnika z niepełnosprawnością intelektualną, tzw. osób znaczących (rodziców, opiekunów), jeśli mogą one pełnić rolę osób wspierających;
- pamiętanie o tym, że zaangażowanie osoby znaczącej może stanowić barierę dla autonomii, niezależności i odpowiedzialności osoby z niepełnosprawnością intelektualną;
- współpraca z podmiotami, które dysponują wiedzą i umiejętnościami potrzebnymi do pracy z osobami z zaburzeniami funkcji umysłowo-intelektualnych;

- zapewnienie odpowiedniej interakcji między uczestnikiem z niepełnosprawnością intelektualną a zespołem techniczno-pedagogicznym;
- promowanie autonomii osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Osoby z niepełnosprawnością ruchową oraz ograniczeniami funkcji głosu i mowy

- upewnienie się, że osoba z niepełnosprawnością ruchową posiada pomoce techniczne niezbędne do zaprezentowania swoich umiejętności na etapie weryfikacji (np. wskaźnik do komputera dla osoby z tetraplegią, za pomocą którego pisze ona na klawiaturze);
- branie pod uwagę trudności komunikacyjnych poprzez pracę indywidualną lub w małej grupie w celu zapewnienia odpowiedniej jakości wymiany informacji pomiędzy zespołem techniczno-pedagogicznym a osobą z ograniczeniami funkcji nerwowo-mięśniowych czy zaburzeniami kostno-szkieletowymi, które wpływają na ograniczenie funkcji głosu i mowy;
- włączanie w proces walidacji osób znaczących, jeśli ułatwi to identyfikację umiejętności, które dana osoba z niepełnosprawnością wykazuje w innych sytuacjach życiowych.

Autorzy przewodnika wyraźnie kładą nacisk na dostępność postaw, czyli budowanie wrażliwości i kompetencji społecznych osób przeprowadzających walidację. Postawa jest wyuczoną skłonnością do reagowania w określony sposób w odpowiedzi na oczekiwania społeczne. Postawy mają komponent poznawczy, behawioralny i afektywny. Tym, co nie sprzyja dostępności, jest postawa ableistyczna, przejawiająca się postrzeganiem osób z niepełnosprawnością jako mniej wartościowych, a nawet mniej „ludzkich”. Jej składnikami są stereotypy, do których aktywowania przyczynia się nieznamość sposobów funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami. Aby zmienić ableistyczną postawę, należy m.in. poznawać te osoby. Zalecenia sformułowane w przewodniku realizują właśnie ten cel, zobowiązując osoby prowadzące walidację do znajomości realiów funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami.

6.2. Aplikacja internetowa

Technologie wspierające dla osób z niepełnosprawnością wzroku są obszarem lepiej rozwiniętym¹⁴ w porównaniu do technologii wspierających funkcjonowanie osób z innymi rodzajami niepełnosprawności. W przypadku osób z niepełnosprawnością wzroku mamy do czynienia z rozwiązaniami opartymi na zmysle dotyku (zarówno nisko-, jak i wysokorozwiniętymi technologicznie), rozwiązaniami wspierającymi podróżowanie, rozwiązaniami wspierającymi

¹⁴ Szczegółowe opracowanie dotyczące technologii wspierających osoby z niepełnosprawnością przygotowano zostało w 2018 r. przez Parlament Europejski [*Assistive technologies for people with disabilities*, [https://www.europarl.europa.eu/stoa/en/document/EPRS_IDA\(2018\)603218](https://www.europarl.europa.eu/stoa/en/document/EPRS_IDA(2018)603218)].

dostępność informacyjną i komunikacyjną, stosowanymi m.in. w edukacji czy pracy, oraz z rozwiązaniami wspierającymi funkcjonowanie w życiu codziennym. Rozwijającym się obszarem technologii wspomagających są telefony i aplikacje na tablety opracowane z myślą o osobach z niepełnosprawnością wzroku.

Przedstawiona poniżej metoda wpisuje się w kategorię technologii wspierających dostępność komunikacyjną i informacyjną w obszarze edukacji dla osób z niepełnosprawnością wzroku.

Doktoranci Universidade Federal do ABC w Santo André w Brazylii opracowali aplikację Accessible ENEM, która umożliwia osobom z niepełnosprawnością wzroku w pełni samodzielne przystępowanie do egzaminów na studia w ramach brazylijskiego narodowego egzaminu dla szkół średnich (Exame Nacional do Ensino Médio – ENEM).

Autorzy aplikacji w swojej pracy wykorzystali metodę projektowania zorientowanego na użytkownika (UCD, ang. *user-centered design*), której podstawowym założeniem jest to, że dany projekt musi odpowiadać na potrzeby użytkowników i pomagać im w osiągnięciu celów. W efekcie prace badawczo-rozwojowe nad aplikacją Accessible ENEM prowadzono w stałej współpracy we wszystkich fazach z osobami z niepełnosprawnością wzroku – od badania potrzeb przez tworzenie specyfikacji i budowę aplikacji aż po końcową ocenę wniosku.

W pierwszej fazie autorzy projektu zidentyfikowali bariery w dostępie do egzaminów, których doświadczały osoby z niepełnosprawnością wzroku. Co istotne, bariery te zostały określone w odniesieniu do już istniejących, rzeczywistych sposobów dostosowania egzaminu ENEM (przedstawionych w tabeli 11).

Tabela 11. Sposoby dostosowania egzaminu ENEM do potrzeb osób z niepełnosprawnością wzroku

Sposób dostosowania	Opis sposobu dostosowania
Test w Braille’u	Egzamin jest spisywany w alfabecie Braille’a (tekst, wzory matematyczne i rysunki prostych figur). Egzamin odbywa się w wydzielonym pokoju, uczestnik egzaminu otrzymuje test w alfabecie Braille’a, towarzyszą mu dwaj asystenci czytający wyposażeni w „Test w wersji dla asystenta czytającego”, czyli test w wersji papierowej z opisami obrazów. Niekiedy uczestnicy posługiwali się maszyną do pisanie w alfabecie Braille’a. Asystenci czytający pełnią również funkcję asystentów zapisujących, wypełniając kartę odpowiedzi i zapisując dłuższe wypowiedzi za pomocą pisma odręcznego. Do transkrypcji uczestnik musi podyktować treść, zaznaczyć pisownię znaków akcentu, interpunkcji i znaków specjalnych.
Asystent czytający	Specjalistyczna usługa czytania dla osób z niepełnosprawnością. Asystenci czytający działają w parach i mają „Test w wersji dla asystenta czytającego”. Uczestnik zdaje egzamin w osobnym pokoju i korzysta z asysty w czytaniu tekstu i opisów zdjęć. Asystenci zmieniają się podczas czytania. „Test w wersji dla asystenta czytającego” zawiera opis ilustracji, obrazów, map, tabel i wykresów. Asystenci pełnią również funkcję transkrybentów, jak to zostało opisane w poprzednim wierszu tabeli (Test w Braille’u).
Asystent zapisujący	Specjalistyczna usługa wypełniania pytań wielokrotnego wyboru i wypełniania pytań pisemnych dla tych uczestników egzaminu, którzy nie mogą napisać odpowiedzi ani wypełnić karty odpowiedzi. uczestnik zdaje egzamin w osobnym pokoju i otrzymuje pomoc asystentów zapisujących w wypełnieniu karty odpowiedzi i napisaniu danego fragmentu odpowiedzi za pomocą pisma odręcznego. Asystenci, zapisując, działają w parach, często we współpracy z asystentami czytającymi (jak opisano w punkcie Test w Braille’u). Asystent zapisujący nie otrzymuje „Testu w wersji dla asystenta czytającego”.
Tłumacz przewodnik	Profesjonalista specjalizujący się w formach komunikacji i technikach poradnictwa, tłumaczeń i interpretacji pośredniczącej w interakcji między osobami z głuchoślepotą, testem i innymi osobami zaangażowanymi w przeprowadzanie egzaminu. Usługa realizowana jest w osobnym pokoju.

Jakkolwiek mogłoby się wydawać, że powyższe sposoby zapewniania dostępności są w pełni wystarczające, to jednak w toku badań okazało się, że osoby z niepełnosprawnością zwracały uwagę na następujące bariery:

- test w Braille’u zajmuje znacznie więcej arkuszy papieru niż test w języku pisanym, zatem już samo trzymanie tak dużej ilości arkuszy papieru było trudne, prawdziwą przeszkodę stanowił jednak czas potrzebny na przeczytanie tekstu w Braille’u i udzielenie odpowiedzi, ponieważ szacuje się, że do przeczytania tego samego tekstu w Braille’u potrzeba dwa razy więcej czasu niż na przeczytanie tekstu zapisanego zwykłym alfabetem;

- asystenci czytający nie zawsze są dobrze przygotowani i niekiedy mają problemy z odczytywaniem specjalistycznej terminologii, zapisu matematycznego czy tekstu w obcym języku, a niektórzy miewają problemy nawet z płynnym czytaniem po portugalsku (język używany w Brazylii);
- uczestnicy egzaminów mieli problemy w zrozumieniu tekstu czytanego, ponieważ z takiej formy zapoznawania się z tekstem nie korzystali w swoim codziennym życiu, brakowało im możliwości kilkukrotnego odczytania tekstu czy możliwości powrotu do niektórych fragmentów, aby móc w pełni zrozumieć treść;
- uczestnicy mieli także problem z dużą liczbą ilustracji zawartych w testach, opisy alternatywne ilustracji nie zawsze były na tyle kompletne, aby w pełni zrozumieć treść ilustracji;
- wysiłek poznawczy potrzebny do zrozumienia treści podczas sesji egzaminacyjnej trwającej 5 godz. (dzień 1.) i 6,5 godz. (dzień 2.) przekraczał niekiedy możliwości uczestników z niepełnosprawnością wzroku;
- zaliczanie testu pisemnego wymaga od uczestników opracowania w myślach zdania, podyktowania tekstu asystentowi zapisującemu wraz z zaznaczeniem znaków interpunkcyjnych, akcentów i pisowni złożonych słów, niezbędne jest również kontrolowanie liczby wierszy w tekście, uczestnicy z niepełnosprawnością zwracali też uwagę na dyskomfort związany z brakiem pewności co do pracy asystentów zapisujących, którzy pod koniec testu również są zmęczeni i podatni na błędy.

Informacje zwrotne pochodzące od bezpośrednich użytkowników pozwoliły autorom aplikacji na zaprojektowanie takich rozwiązań, które umożliwiają osobom z niepełnosprawnością wzroku samodzielne rozwiązywanie testów. Aplikacja Accessible ENEM jest kompatybilna z technologią czytników ekranu i technologią syntezy mowy. Dzięki temu uczestnicy egzaminu mogą dowolną ilość razy odczytywać i poprawiać swoje odpowiedzi. Bardzo prosty jest również system nawigacji (strzałka w dół, strzałka w górę). Poszczególne etapy (identyfikacja, pytania, część pisemna, zakończenie testu) wyposażone są w adekwatne systemy nawigacji. Aplikacja odpowiada na zdiagnozowane problemy. Osoby z niepełnosprawnością mają możliwość obcowania z tekstem w taki sposób, do jakiego są na co dzień przyzwyczajone. Daje im to możliwość znacznie lepszego skupienia się na rozumieniu treści. Słuchanie pytań za pośrednictwem czytników ekranu było bardziej komfortowe, ponieważ głos pozostawał niezmienny przez cały czas trwania egzaminu.

Wyzwaniem, z którym nie poradzili sobie autorzy aplikacji, była praca z formułami matematycznymi. Prace nad rozwiązaniem tego problemu kontynuowali badacze z Politechniki

Śląskiej, którym udało się znaleźć rozwiązanie polegające na zaimplementowaniu do platformy nauczania i oceniania matematyki alternatywnych (słownych) zapisów formuł matematycznych z programu LaTeX. Dzięki tym alternatywnym zapisom osoby z niepełnosprawnością wzroku mogą za pomocą czytników ekranu zapoznać się z daną formułą matematyczną.

Rozwiązanie badaczy z Politechniki Śląskiej jest godne uwagi z kilku powodów.

Po pierwsze, prezentuje modelowy przykład projektowania zorientowanego na użytkownika, w którym każdy etap procesu odbywa się przy aktywnym udziale użytkowników docelowych. Można założyć, że projektowanie każdego procesu, w tym walidacji, może zostać przeprowadzone w taki właśnie sposób.

Po drugie, aplikacja została opracowana w odpowiedzi na zidentyfikowane potrzeby osób z niepełnosprawnością wzroku. Dotyczyły one możliwości samodzielnego (tj. bez udziału asystenta osoby niepełnosprawnej) rozwiązywania testów egzaminacyjnych. Dzięki nowej aplikacji udowodniono, że raz przyjęte sposoby zapewniania dostępności nie muszą być optymalne z punktu widzenia osoby z niepełnosprawnością. Dlatego tak istotna jest cykliczna ewaluacja rozwiązań w zakresie dostępności.

Po trzecie, przedstawione rozwiązanie służy wspieraniu niezależności osób z niepełnosprawnością wzroku. Niezależność jest tym aspektem, który czasami bywa pomijany w mówieniu o dostępności. Dostępność służy zapewnieniu niezależnego życia osobom z niepełnosprawnościami. Nie należy myśleć o dostępności jako działaniach podejmowanych dodatkowo dla osób z niepełnosprawnością. Celem dostępności jest przebudowa świata społecznego w taki sposób, żeby niezależnie mogły w nim funkcjonować także osoby z niepełnosprawnościami.

7. Zakończenie

W ekspertyzie można wyróżnić cztery główne wątki. Pierwszy dotyczy obowiązujących w Polsce aktów prawnych związanych z dostępnością i zakazem nierównego traktowania ze względu na niepełnosprawność. Drugi skupia się na poglądowych charakterystykach poszczególnych grup osób z niepełnosprawnościami. Trzeci zawiera przykładowe rozwiązania w zakresie dostosowania poszczególnych etapów walidacji do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, a czwarty dotyczy dobrych praktyk zagranicznych związanych z dostępnością walidacji.

Na konieczność zapewniania dostępności dla osób z niepełnosprawnościami wskazuje otoczenie prawne Ustawy o ZSK.

Ustawa o ZSK nie odnosi się wprost do zagadnień dostępności. Niemniej w świetle przedstawionych uregulowań prawnych należy oczekiwać, że podmioty realizujące Ustawę o ZSK będą kierowały się zasadą dostępności. Ustawa o ZSK jest częścią systemu prawnego Polski i Unii Europejskiej, którego jedną z fundamentalnych zasad stanowi przeciwdziałanie dyskryminacji i wykluczeniu społecznemu. Realizując zadania na podstawie przepisów Ustawy o ZSK należy o tym pamiętać.

Celem ekspertyzy była identyfikacja rozwiązań w projektowaniu walidacji efektów uczenia się umożliwiających zdobycie kwalifikacji osobom z niepełnosprawnościami. Należy jednak zaznaczyć, że przedstawienie pełnego katalogu takich sposobów projektowania nie jest możliwe. Jest to związane z dwoma czynnikami:

- heterogenicznością w obrębie poszczególnych grup osób z niepełnosprawnościami;
- specyfiką niektórych metod weryfikacji, jak np. obserwacja w warunkach symulowanych, w przypadku których dostosowanie każdorazowo zależy od rodzaju sprawdzanych umiejętności i przedstawionego uczestnikom walidacji zadania.

Zapewnianie dostępności jest zadaniem wymagającym indywidualnego podejścia do uczestnika walidacji.

Najlepsze rozwiązania powstają wtedy, gdy w ich projektowanie zaangażowani są bezpośredni odbiorcy. Warto pamiętać o podejmowaniu współpracy z osobami z niepełnosprawnością lub organizacjami działającymi na ich rzecz już na etapie planowania walidacji. Indywidualne podejście do uczestnika walidacji oznacza także dopuszczenie możliwości istnienia takich potrzeb w zakresie dostępności, które wykraczają poza standardowe rozwiązania dla danej niepełnosprawności.

Proces zapewniania dostępności warto rozpoczynać już na etapie formułowania kryteriów weryfikacji efektów uczenia się.

O dostępność walidacji należy zadbać już na etapie projektowania jej opisu. Trzeba wtedy postawić pytania o to, jak w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną, wzroku, słuchu czy ruchu może przebiegać obserwowanie, sprawdzanie i ocenianie oraz na jakie trudności mogą napotkać te osoby i w jaki sposób można dostosować etapy i metody walidacji do ich potrzeb i możliwości. Jednym z najważniejszych w kontekście dostępności zagadnień jest analiza działań, które będzie musiał wykonać uczestnik i podjęcie decyzji, które z tych działań podlegają ocenie i muszą zostać wykonane w określony sposób, a które mają charakter pomocniczy i możliwe jest ich dostosowanie.

Zapewnianie dostępności związane jest przede wszystkim z umiejętnością dostrzegania, że ludzie mogą mieć różne potrzeby i istnieją różne sposoby wykonywania tych samych działań.

W kontekście obowiązujących przepisów dostępność może mieć charakter architektoniczny, cyfrowy oraz komunikacyjno-informacyjny. W związku z tym można sformułować kilka podstawowych zaleceń, których realizacja składa się na minimalny zakres zapewnienia dostępności w analizowanym obszarze. Są to:

- wdrożenie standardu WCAG w odniesieniu do stron internetowych i dokumentów elektronicznych,
- zapewnienie dostępności architektonicznej budynków, w których przeprowadzana jest walidacja,
- zapewnienie tłumaczeń na i z języka migowego,
- opracowanie materiałów informacyjnych w formie tekstu łatwego do czytania (ETR),
- używanie w opracowywanych dokumentach języka prostego (ang. *plain language*),
- przeprowadzanie regularnych audytów dostępności,
- uczynienie dostępności jedną z zasad organizacyjnych w instytucjach przeprowadzających walidację.

Zaprezentowane w ekspertyzie dobre praktyki zagraniczne w zakresie dostępności walidacji wskazują, że warto zadbać o zapewnienie pracownikom instytucji przeprowadzających walidację szkoleń zwiększających świadomość potrzeb poszczególnych grup osób z niepełnosprawnościami.

Zapewnianie dostępności wymaga zaangażowania, wiedzy i nakładów. Dlatego niezbędne jest świadome podjęcie decyzji o tym, że instytucja postanawia dążyć do pełnej dostępności. Sama decyzja to jednak za mało. Dostępność wymaga podejmowania z góry zaplanowanych

i skoordynowanych działań. Dostępność nie jest projektem, którego realizację można zakończyć w dającej się przewidzieć perspektywie czasowej. Dostępność jest zasadą, która powinna kierować wszystkimi działaniami organizacji.

8. Bibliografia

8.1. Osoby z niepełnosprawnością

Badanie potrzeb osób niepełnosprawnych (2017). Warszawa: PFRON. Pobrano z:

https://www.pfron.org.pl/fileadmin/Badania_i_analizy/Badanie_potrzeb_ON/Raport_koncowy_badanie_potrzeb_ON.pdf?utm_campaign=pfron&utm_source=df&utm_medium=download

(dostęp: 12.06.2022).

Panek, M.P. (2012). *Wymiary niepełnosprawności*. Gdynia: Novae Res.

8.2. Osoby z niepełnosprawnością słuchu

Materiał wideo przedstawiający dzień z życia osoby z niepełnosprawnością słuchu opracowany przez Spółdzielnię Socjalną FADO w ramach projektu *Bliżej dostępności*:

<https://www.youtube.com/watch?v=R-dga6TCDYo>

Ruta-Korytowska, K. (2018). *Poziom sprawności czytania i pisanie u studentów z dysfunkcją słuchu*. Dąbrówka: Wydawnictwo Rys.

8.3. Osoby z niepełnosprawnością wzroku

Belzyt, J. (2012). *Niepełnosprawność. Edukacja. Dorosłość. Studium przypadku osoby ociemniałej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Materiały wideo przedstawiające dzień z życia osoby z niepełnosprawnością wzroku opracowane przez Spółdzielnię Socjalną FADO w ramach projektu *Bliżej dostępności*:

<https://www.youtube.com/watch?v=rt5l58Q6jc4>

https://www.youtube.com/watch?v=0d_kP7e3SXo

Pietrowiak, K. (2021). *Do zobaczenia. Opowieści niewidomych kobiet*. Wrocław: Wydawnictwo Quaestio.

Pietrowiak, K. (2019). *Świat po omacku. Etnograficzne studium (nie)widzenia i (nie)sprawności*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

8.4. Osoby z niepełnosprawnością ruchu

Borowiecki, P. (2021). *Samotność osób dorosłych z niepełnosprawnością ruchową – konteksty indywidualne i społeczne*. Warszawa: Borgis.

Materiały wideo przedstawiające dzień z życia osoby z niepełnosprawnością ruchu opracowane przez Spółdzielnię Socjalną FADO w ramach projektu *Blżej dostępności*:

<https://www.youtube.com/watch?v=wqkfnQjnpmY>

<https://www.youtube.com/watch?v=zpvKcydPitA>

<https://www.youtube.com/watch?v=GKABgkVnawQ>

8.5. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Dynowiak, M. (2020). *Zwyczajnie niezwykli. Obrazki o niepełnosprawności*. Gdańsk: Marpress.

Materiał wideo przedstawiający dzień z życia osoby z niepełnosprawnością intelektualną opracowany przez Spółdzielnię Socjalną FADO w ramach projektu *Blżej dostępności*:

<https://www.facebook.com/watch/?v=389700408756816>

Wołowicz-Ruszkowska, A. (2017). Niepełnosprawność intelektualna w ujęciu psychospołecznym. Aktualny stan wiedzy. W: Zima-Parjaszewska, M., Abramowska, B.A. (red.), *Asystent osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Poradnik metodyczny dla profesjonalistów*. Warszawa: Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną.

Zasępa, E. (2017). *Osoba z niepełnosprawnością intelektualną. Procesy poznawcze*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

8.6. Prawo

Gonera, K. (2011). *Rozkład ciężaru dowodu w sprawach o dyskryminację w zatrudnieniu w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*. Materiał na seminarium Polskiego Towarzystwa Prawa Antydyskryminacyjnego „Dowodzenie w postępowaniach o dyskryminację – wyzwania”. Pobrano z: http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1028/ciezar_dowodu_w_sprawach_o_dyskryminacje_21_wrzesnia_2011.pdf (dostęp 23.05.2022).

Konstytucja RP (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych (Dz.U. 2012 poz. 882).

Standardy dostępności dla polityki spójności 2014–2020.

Szreniawska, M. (2012). Znaczenie ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania*, t. III (4), 5–16.

Tuleja, P. (red.). (2021). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* (wyd. II). Warszawa: Wolters Kluwer.

Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (Dz.U. 2019 poz. 848).

Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. 2019 poz. 1696).

8.7. Dostępność

Brzoza, P., Maćkowski, M. (2014). Intelligent Tutoring Math Platform Accessible for Visually Impaired People. W: Miesenberger, K. et al. (Eds.), *ICCHP, Part I, LNCS 8547*, (s. 519–524).

Jak spełnić WCAG (Krótki przewodnik) (2022). Pracownia Dostępności Cyfrowej. Pobrano z: <https://wcag.lepszyweb.pl> (dostęp 23.05.2022).

de Almeida, L. et al. (2018). Accessible ENEM: Autonomy for the Person with Total Visual Impairment in the Brazilian High School National Examination. *Revista Brasileira de Educação Especial*, t. 24 (1), 103–120. Pobrano z: <https://www.scielo.br/j/rbee/a/zCbgVsSVKybJGBLZbZCCJCq/?lang=pt> (dostęp 06.07.2023).

Przystosowanie obiektów, pomieszczeń oraz stanowisk pracy dla osób niepełnosprawnych o specyficznych potrzebach – dobre praktyki (2014). Warszawa: Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy.

de Sousa, J. et al. (2009). *Guia metodológico para o acesso das pessoas com deficiências e incapacidades ao processo de reconhecimento, validação e certificação de competências – Nível Básico*. Agência Nacional para a Qualificação, I.P. Pobrano z: <https://www.anqep.gov.pt/np4/340.html> (dostęp 06.07.2023).

Standardy dostępności dla polityki spójności 2014–2020.

Strona programu *Dostępność plus*, która zawiera zarówno standardy, jak i poradniki oraz opisy dobrych praktyk:

<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-europejskie-bez-barier/dostepnosc-plus/>